

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня магістра

на тему:

**«Близькосхідний вектор у зовнішній політиці країн Південного
Кавказу на сучасному етапі»**

Виконав студент 2 курсу, групи ММв-2
спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії,
освітньо-професійна програма «Міжнародні відносини»
Арендарчук Андрій Павлович

Керівник – к.і.н., доцент кафедри міжнародних відносин
Корнійчук Любов Володимирівна

Рецензент – _____

Робота допущена до захисту
(протокол № _____ засідання кафедри міжнародних відносин від
_____ 2021 року)

Завідувач кафедри міжнародних відносин: Тетяна СИДОРУК

м. Острог – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ БЛИЗЬКОСХІДНОГО ВЕКТОРУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ.....	8
1.1. Історико-етнографічні передумови формування близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу.....	8
1.2. Роль геополітичних факторів у формуванні Близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу.....	16
<i>Висновки до Розділу 1.....</i>	24
РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМВІДНОСИНИ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ З ДЕРЖАВАМИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	26
2.1. Основні вектори співпраці Грузії з державами Близького Сходу.....	26
2.2. Пріоритети взаємодії Азербайджану з державами Близького Сходу	35
2.3. Ключові виклики перед Вірменією у взаємодії з державами Близького Сходу.....	45
<i>Висновки до Розділу 2.....</i>	54
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БЛИЗЬКОСХІДНОГО ВЕКТОРУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ.....	56
1.3. Проблеми зовнішньої політики країн Південного Кавказу на Близькому Сході.....	56
3.2. Перспективи розвитку сучасної зовнішньо-політичної ситуації в «Західній Азії» та роль Південного Кавказу в її формуванні.....	62
<i>Висновки до Розділу 3.....</i>	74
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Традиційні геополітичні кордони, які визначали Південний Кавказ в епоху після холодної війни, змінюються, оскільки регіон стає все більш пов'язаним зі Східним Середземномор'ям та ширшим Близьким Сходом.

Південний Кавказ та Близький Схід нерозривно переплетені – настільки, що перший іноді навіть вважають частиною Великого Близького Сходу. Хоча географічна близькість є найсильнішим рушієм взаємозв'язку між двома регіонами, геополітика, ділові зв'язки та енергетичні інтереси також пов'язують країни Південного Кавказу та Близького Сходу та становлять основу для важливих двосторонніх та регіональних відносин. Зв'язки між цими двома регіонами різноманітні та різнопланові, і обидва формуються більш широкою регіональною та міжнародною політикою, слугуючи аренами, де виступають конкуруючі, а іноді й конфліктуючі інтереси великих держав.

У зв'язку з останніми подіями в світі, зокрема з поширенням коронавірусної хвороби COVID-19, все більше держав світу переходять з міжнародної до регіональної зовнішньої політики. В свою чергу держави Південного Кавказу посилюють співпрацю з державами Близького Сходу. Таким чином, держави акцентували свою увагу на побудові довгострокової співпраці, вироблення стратегічних шляхів взаємодії та розвитку.

Метою даної роботи є дослідження тенденцій трансформації зовнішньополітичного вектору держав Південного Кавказу на Близькому Сході. Основний акцент дослідження спрямований на хронологічне відображення подій, розкриття основних напрямків політичної діяльності держав Південного Кавказу на Близькому Сході та структурний виклад матеріалу відповідно до теми дослідження.

Для досягнення мети дослідження поставлені такі **завдання**:

- визначити коло історичних подій, які сприяли формуванню взаємних відносин між країнами Південного Кавказу та Близького Сходу;

- розглянути основні геополітичні фактори, які впливають на зовнішньополітичні відносини між країнами Південного Кавказу та Близького Сходу та навколо них;

- дослідити основні напрямки зовнішньої політики Грузії, Азербайджану та Вірменії на Близькому Сході, визначити фактори, які сприяли їх формуванню;

- з'ясувати основні проблеми та їх вплив на формування зовнішньо-політичного вектору Південного Кавказу на Близькому Сході;

- проаналізувати сучасний стан політичних відносин Південного Кавказу з Близьким Сходом та визначити перспективи подальшої взаємодії між ними.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика держав Південного Кавказу.

Предмет дослідження. Близькосхідний вектор у зовнішній політиці країн Південного Кавказу на сучасному етапі.

Аналіз стану розробки проблеми. Проблематика політичних відносин між державами Південного Кавказу та державами Близького Сходу не знайшла цілісного висвітлення серед вітчизняних науковців. Однак наявні дослідження, що дотичні до цієї теми. Зокрема, чинники політичної трансформації держав Південного Кавказу вивчала К. Пашаєва, Я. Турчин та О. Івасечко досліджували відносини держав Південного Кавказу із ЄС, А. Кокорєв – взаємовідносини держав Закавказзя із державами Європи, І. Ткаченко – інтеграційні перспективи держав регіону, А. Гольцов – стратегію Росії щодо держав Південного Кавказу, М. Дорошко та Н. Шпакова – геополітичну орієнтацію держав регіону. Серед зарубіжних дослідників варто виокремити дослідження таких дослідників як Е. Румер, Р. Сокольський, П. Стронські, М. Коугі-Есфгані, А. Сушентсов та ін.

Окремо також можна виокремити дослідження зовнішньої політики Грузії – В. Ціватого, Д. Сухішвілі, С. Свешнікова, О. Дуднік; зовнішньої політики Вірменії – В. Ваняна, Л. Аветисяна, Т. Нікогосяна, О. Холодової, І. Кухти; зовнішньої політики Азербайджану – П. Мустафадзе, А. Салманова, Е. Рахімової, М. Рагімлі, Н. Мамедзаде, О. Дуднік. Однак, незважаючи на актуальність обраної теми, питання

близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу на сучасному етапі потребує більш детального та повного дослідження.

Джерельну базу даного дослідження становлять відкриті ресурси органів державної влади країн Південного Кавказу та Близького Сходу, а також аналітичні матеріали українських та зарубіжних аналітичних центрів. В межах досліджуваної теми використовувалися чинні нормативно-правові акти, міжнародні договори, опубліковані на офіційних веб-ресурсах, джерела статистичного характеру, що ілюструють динаміку торговельно-економічних відносин тощо.

Хронологічні рамки дослідження зумовлені сучасними актуальними тенденціями у зовнішній політиці держав Південного Кавказу і охоплюють сучасний період формування зовнішньополітичних орієнтирів, що відбувається під впливом внутрішньополітичних змін та зовнішньополітичних чинників. Зокрема, зміни концептуальному оформленні політики держав відображені у їх стратегічних документах, на чому й зроблено акцент у роботі. Так, Грузія реалізує Стратегію зовнішньополітичної діяльності на 2019-2022 рр., Вірменія після «оксамитової революції» визначила пріоритети зовнішньої політики в урядових програмах, Азербайджан продовжує реалізацію Концепції національної безпеки 2007 р. та концепцію «Азербайджан 2020: погляд у майбутнє» (2012 р.).

Географічні рамки дослідження визначені двома сусідніми регіонами:

1) Південний Кавказ (3 держави):

- Азербайджан, Вірменія, Грузія;

2) Близький Схід (14 держав і дві невизначені території):

- Бахрейн, Кіпр, Іран, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен, окуповані території Пакистану, Народна Демократична Республіка Ємен.

В межах дослідження увагу звернено також на такі держави, як Росія, США та наддержавне утворення ЄС, які мають свої зони впливу на Близьку Сході та Південному Кавказі.

Методологічною основою дослідження стало поєднання системи загальнонаукових і спеціальних методів:

- **історичний та діалектичний методи** використовувалися для вивчення та аналізу основних історичних подій, що впливали на формування політики Південного Кавказу щодо країн Близького Сходу;

- **формально-догматичний метод** використовувався для вивчення нормативно-правових актів, міжнародних договорів та інших офіційних документів, які містять положення, що безпосередньо або опосередковано визначають відносини між країнами Південного Кавказу та Близького Сходу;

- **структурно-функціональний метод** використовувався для побудови структури дослідження, вивчення основних явищ та процесів, які впливали на формування близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу на сучасному етапі;

- **порівняльний (компаративістський метод)** використовувався для вивчення результатів впровадження спільних домовленостей Південного Кавказу та Близького Сходу в різні періоди часу;

- **методи аналізу та синтезу** використовувалися для написання висновків дослідження шляхом поєднання та виокремлення окремих тверджень даного дослідження.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її основних результатів у навчальному процесі при підготовці до практичних занять з курсів, що пов'язані із вивченням зовнішньої політики держав досліджуваних регіонів; у науковій сфері – для подальших детальніших досліджень з даної теми.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в межах досліджуваної теми розглянуто актуальні питання зовнішньої політики Південного Кавказу на Близькому Сході через призму довгострокової співпраці держав зазначеного регіону. Більшість досліджень, посилання на які є в цій роботі, зосереджені на питаннях військових конфліктів та безпекової співпраці. Натомість в цій роботі зроблено акцент на таких сферах взаємодії як торгівля, економіка, туризм, енергетика, транспорт. Привернуто

увагу на тому, що пріоритетними напрямками для подальшого розвитку регіону є забезпечення миру та встановлення стратегічної, довгострокової співпраці.

Структура роботи. Відповідно до мети та завдань структура дослідження складається із вступу, трьох розділів, висновків та джерел.

Перший розділ «Геополітичні та історичні фактори формування близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу» складається з двох підрозділів. В першому «Історико-етнографічні передумови формування близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу» містить описання географічних та політичних чинників, які впливають на форму та зміст зовнішньополітичних зв'язків між Південним Кавказом та Близьким Сходом, а також виклад історично-важливих подій, що відбувалися в цьому регіоні. В цьому аспекті розглянуто вплив історичних факторів на формування культури та геополітичного простору в регіоні.

В другому розділі «Взаємовідносини країн Південного Кавказу з державами Близького Сходу на сучасному етапі» розкрито основні напрямки зовнішньополітичної діяльності Грузії, Азербайджану та Вірменії на Близькому Сході. Приділено увагу основним сферам взаємодії, таким як економіка, торгівля, енергетика, туризм тощо. В розділі описані соціокультурні та геополітичні чинники, які впливають на політичну діяльність окремих держав як в регіоні, так і за його межами.

В третьому розділі «Проблеми та перспективи розвитку близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу» проаналізовані проблемні питання відносин Південного Кавказу та Близького Сходу, їх вплив на майбутній вибір зовнішньо-політичного вектору Південного Кавказу або часткову відмову від нього. Розглянуті перспективи реалізації спільних зовнішньо-політичних амбіцій та інтересів регіональних гравців, а також вплив США, Росії та Європейського Союзу в «Західній Азії».

РОЗДІЛ 1. ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ БЛИЗЬКОСХІДНОГО ВЕКТОРУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ

1.1. Історико-етнографічні передумови формування близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу

У 1967 році Алек Нове та Дж. А. Ньют опублікували гідну уваги оцінку економічного та соціального розвитку на Південному Кавказі (відомому на той час як Закавказзя) та Центральній Азії під назвою «Радянський Близький Схід: модель розвитку?», яка була перевидана в 2012 році. Автори стверджують, що «регіони, які стосуються цього дослідження, лежать на самому краю того, що часто визначають як Близький Схід». На думку науковців таке розуміння було сформоване на Заході. Після розпаду Радянського Союзу та закінчення холодної війни в науковому середовищі виникло питання «Чи потрібно включати Південний Кавказ до Близького Сходу?»¹.

Після закінчення холодної війни та розпаду Радянського Союзу, східноєвропейські та пострадянські спеціалісти розпочали, здавалося, війну за територію щодо вивчення Кавказу та Близького Сходу. Хоч Південний Кавказ має слов'янських мешканців в результаті історичної експансії Росії, їхня історія до відповідних російських завоювань була пов'язана з Близьким Сходом. У той час як етнічні азербайджанці є переважно мусульманами або шиїтами, а невелика меншина етнічних грузин є їхніми одновірцями – сунітами, переважна більшість вірмен і грузин є членами вірменської апостольської церкви або грузинської православної церкви – найдавніших східнохристиянських релігійних груп. Незважаючи на те, що населення Близького Сходу сьогодні переважно мусульмани, цей релігійний зв'язок не повинен бути визначальним фактором у визначенні Близького Сходу, оскільки всі три

---

¹ Нове А. Радянський Близький Схід: модель для розвитку? / А. Нове та Дж. А. Ньют // Академія політичних наук, Нью-Йорк. – 2012. 1-е вид. – С. 76.

монотеїстичні віри виникли в цьому регіоні навіть за його найвужчим визначенням, як частини Близького Сходу.

Враховуючи минулу історію та сучасні політичні, економічні та культурні зв'язки, незважаючи на те, що всі три країни – Грузія, Вірменія та Азербайджан – бажають бути пов'язаними із Заходом і Європою зокрема, як і Туреччина, вони також є нерозривно важливими для Близького Сходу.

Вірменія стверджує, що є найстарішою християнською нацією у світі, оскільки була навернена Григорієм Просвітником у 301 році нашої ери. Вірменія стала першою країною, де християнство одержало статус державної релігії². Грузія пішла тим же шляхом приблизно через тридцять років завдяки зусиллям Ніно з Каппадокії. Вірменська апостольська церква розвивалася незалежно і формально розірвала зв'язки через два століття, тоді як Грузинська православна церква змогла отримати автономію після п'ятого століття її існування. Що стосується Азербайджану, то зороастризм і християнство місцевих правителів були переважаючими вірами, поки арабське завоювання в VII столітті не сприяло поширенню ісламу. Араби також заволоділи Вірменією і вели боротьбу за Грузію з візантійцями, але згодом були витіснені турками-сельджуками, а пізніше монголами. Тим часом гілки Багратіонів (або династії Багратуні) правили Вірменією з кінця VIII або початку IX до середини XI століть і з різним ступенем автономії в Грузії на початку IX століття. Вони стверджували, що походять від Давида та Соломона Ізраїльських, але насправді були зі східної Анатолії поблизу Ерзурума.

На початку XVI століття Кавказ був полем битви між двома ісламськими державами, Сунітською Османською імперією та шийтською династією Сефевідів (1502-1736) у Персії. У 1555 році за договором з Амасї обидві імперії погодилися розділити територію: західна частина сучасної Грузії була передана османам, тоді як східна частина сучасної Грузії та територія Південного Кавказу залишалися під

---

² Вірменська Апостольська церква (ВАЦ) : [Електронний ресурс] / Енциклопедія сучасної України – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34716

контролем або впливом персів³. До 1639 року за Зухабським договором османсько-перський кордон на південь від регіону розділив те, що вірмени називають «Західною» і «Східною Вірменією». У 1723-1735 рр. Росія окупувала частину сучасного Азербайджану, але лише через півстоліття інтерес Росії до Південного Кавказу відродився. У 1783 році Катерина Велика пообіцяла грузинському правителю Іраклію захист від персів, але нічого не зробила в 1795 році, коли лідер нової династії (1794-1925) Ага Мухаммед розграбував Тбілісі⁴. Через шість років цар Олександр I приєднав східну частину сучасної Грузії, скинувши царський будинок Багратіона. У 1803 році до Тбілісі прибув князь Павло Цицинов, новий російський намісник і командувач кавказькими військами, який був грузинського походження. Він негайно відправив королівську родину у вигнання в Росію і почав підготовку до вторгнення на територію сучасного Азербайджану. У 1806 році, через два роки війни з Персією, бакинський хан убив Цицинова. У 1813 році за Гюлістанським договором Персія поступилася територією сучасного Азербайджану, за винятком ексклаву Нахічевань, який разом з сучасною Вірменією був приєднаний за Туркманчайським договором 1828 року. Пізніший договір стався після короткої 11-місячної війни, в якій перси намагалися повернути втрачені території на Південному Кавказі, вважаючи, що Росія буде ослаблена повстанням декабристів. Поділ Північного і Південного Азербайджану було встановлено вздовж річки Аракс (Арас) за Туркманчайським договором. Тим часом з 1806 по 1812 рік Росія воювала з Османською імперією, але зіткнувшись із загрозою наступного вторгнення Наполеона, була змушена повернути території, окуповані в Західній Грузії того ж року згідно з Бухарестським договором; у 1829 р. після півторарічної війни за Агвіанопольським (Едимським) мирним договором Росія приєднала ці землі й володіла майже всією сучасною Грузією. Нарешті, під час російсько-османської війни 1877-1878 рр. росіяни отримали Батумі разом з провінціями Карс і Ардаган; У 1921 році радянські уряди на Південному

---

³ Ру Ж. Історія Ірану та іранців. Від витоків до наших днів – Жан-Поль Ру, Сан-Петербург «Євразія», 2016 – С. 132.

⁴ Густерин П. Российская империя и Кавказ / П. Густерин // Саарбрюккен. – 2014. — С. 16.

Кавказі згідно з Карським договором віддали останні дві території націоналістично-турецькому уряду в Анкарі і розмістили гору Арарат, символ вірменської влади, безпосередньо всередині Туреччини та в межах видимості міста Єреван, столиці Вірменії.

Протягом дев'ятнадцятого століття війни на Кавказі (і на Балканах) призвели до переміщення населення, багато мусульман-сунітів були змушені втекти до Османської імперії. Кавказькі мусульманські біженці переселилися в райони східної Анатолії, які вже заселені вірменами та курдами. Вірменський націоналізм об'єднався навколо двох організацій, гунчаків, які закликали до незалежності, і дашнаків, які підкреслювали політичну свободу, хоча конкретно не згадуючи слово «незалежність» у своїй програмі 1892 року: «Ці групи, створені в Женеві та Тбілісі, відповідно, займалися вбивствами чиновників та іншими терористичними акціями проти османської влади у східній Анатолії, де вірмени скаржилися на надмірне оподаткування; також протягом останнього року вірменський квартал Стамбула зазнав нападу після захоплення Османського банку»⁵.

Пізніше, протягом 1915 року, в розпал Першої світової війни, османи заарештували вірменських лідерів і почали програму переселення вірмен з Анатолії. У процесі багато людей загинули від форсованих маршів або були вбиті, а ті, що вижили, опинилися в Сирії, Лівані та Єгипті. Інші взяли участь у бойових діях з російською армією вторгнення та/або пізніше в Першій світовій війні та під час турецької війни за незалежність (1918-1923) шукали притулку на Кавказі та в Ірані. Оцінки вірмен, загиблих під час Першої світової війни та її наслідків, коливаються від 600 тис. до півтора мільйона, і навіть засновник Турецької Республіки Кемаль Ататюрк назвав цю подію ганебним актом. Уряди Туреччини продовжують відкидати термін «геноцид», посилаючись на ці події⁶.

---

⁵ Michael B. Bishku. The South Caucasus Republics and Israel: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/248951289_The_South_Caucasus_Republics_and_Israel

⁶ Звинувачення вірмен у геноциді: проблема і факти [Електронний ресурс] / МЗС Туреччини – Режим доступу: <https://www.mfa.gov.tr/the-armenian-allegation-of-genocide-the-issue-and-the-facts.en.mfa>

Хоча зв'язки з Близьким Сходом були розірвані здебільшого під час радянської епохи, після Другої світової війни радянські війська залишилися в азербайджанському регіоні Ірану на підтримку руху Демократичної партії за автономію в цьому районі, але вийшли в травні 1946 року, щоб не ризикувати конфліктом зі Сполученими Штатами. Турецька Республіка зі свого боку уникала пантюркизму (або туранізму), наголошуючи на націоналізмі європейського стилю, заснованому на мові, і, таким чином, розриваючи зв'язки з Азербайджаном (і тюркською Центральною Азією). Проте після захоплення Азербайджану Радянським Союзом, азербайджанські вигнанці вирішили залишитися в Туреччині або втекли туди, як раніше робили це кавказькі мусульмани під час завоювання регіону Росією⁷.

З розпадом Радянського Союзу в 1991 році і міжнародним визнанням незалежності республік Південного Кавказу протягом наступних кількох місяців зв'язки між цим регіоном і Близьким Сходом були відновлені через політичні та економічні імперативи та культурну спорідненість. Між тим, корінний націоналізм, який зростав з часів правління радянського лідера Микити Хрущова (1953-1964), сприяв цьому розвитку, а також етнічному конфлікту в регіоні. У випадку Вірменії вірменська діаспора також відіграла певну роль в етнічно-історичних процесах, як фактор впливу на формування зовнішньої політики.

До 1991 року держави Південного Кавказу були незначними гравцями у міжнародних справах. Вони були республіками Радянського Союзу, які не відігравали великої ролі у відносинах холодної війни між СРСР та Сполученими Штатами або у відносинах Радянського Союзу з основними регіональними державами: Туреччиною, Іраном та Китаєм.

Але в 1990-х роках розпад Радянського Союзу збігся з повторним відкриттям енергетичних ресурсів Каспійського моря, залучивши до регіону цілий ряд міжнародних нафтових компаній, включаючи великі американські компанії. Зрештою Каспійський басейн став точкою напруги у російсько-американських відносинах.

---

⁷ Morozova I. Contemporary Azerbaijani Historiography on the Problem of «Southern Azerbaijan» after World War II: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/4030908>

Крім того, Південний Кавказ став постійним сусідом зони конфліктів. Внаслідок чого до Грузії та Азербайджану почали прибувати біженці з сусідніх країн.

Ширший регіональний контекст також став особливо складним. З розпадом СРСР держави Південного Кавказу опинилися у стику низки взаємопов'язаних регіонів - Росії та Євразії, Середнього та Близького Сходу, Південної Азії та Азії в цілому. Вони стали одночасно буферною зоною і транзитною зоною між ними.

Через 30 років після розпаду Радянського Союзу геополітичні кордони, які колись позначали його колишні республіки, стираються. Вважати цей простір просто пострадянським, як це робили західні політики протягом останніх трьох десятиліть, застаріло. Безсумнівно, Росія не соромиться кидати свою вагу на сусідство. Країни на периферії Росії навчилися нелегкому шляху, що вони повинні ретельно регулювати відносини з Москвою. Але зображення регіону просто як частини російської периферії невірно характеризує його основні визначальні характеристики⁸.

Присутність та значимість Росії у зовнішній політиці держав Південного Кавказу слабшає. Відцентрові сили, що тягнуть сусідів до інших частин світу, стають сильнішими. У той же час інтерес Заходу до регіону також падає — Сполучені Штати та ЄС дедалі більше стурбовані внутрішніми проблемами, пов'язаними з пандемією, а також переорієнтацією своєї зовнішньої політики, щоб мати справу з Китаєм та іншими регіонами, ближчими до дому.

Хоча Росія залишиться найважливішою державою в регіоні в доступному для огляду в майбутньому, столиці трьох держав Південного Кавказу географічно ближче до багатьох економічних і політичних центрів східного Середземномор'я та Перської затоки, ніж до Москви. Баку, наприклад, трохи ближче (приблизно 1600 км.) до Дохи (Катар), і Анкари (Туреччина), ніж до російської столиці (приблизно 2000 км.). Тбілісі (Грузія) знаходиться лише за 1280 км. від Анкари, а Єреван (Вірменія) лише за кілька

---

⁸ The Shifting Geography of the South Caucasus: [Електронний ресурс] / Carnegie Endowment for International Peace – Режим доступу: <https://carnegieendowment.org/2021/06/23/shifting-geography-of-south-caucasus-pub-84814>

сотень кілометрів від Мосула (Ірак), міста, у якому колись була значна вірменська меншина⁹.

Враховуючи їх близькість, Туреччина та країни Перської затоки (Катар, Кувейт, Бахрейн, Оман, Об'єднані Арабські Емірати та Королівство Саудівська Аравія) тепер є ключовими регіональними центрами для авіап перевезень — це було дуже далеко від радянських часів, коли доступ до світу був спрямований через Москву. Туреччина стала другорядним напрямком після Росії для трудових мігрантів з Кавказу, включаючи Вірменію¹⁰. Торгівля людьми з трьох держав Південного Кавказу до Перської затоки, Туреччини та інших країн, на жаль, залишається проблемою, чому сприяють транснаціональні зв'язки з організованою злочинністю.

Історичні зв'язки Кавказу з Близьким Сходом знаходять своє відображення в діаспорі населення, зокрема в країнах Середземномор'я. Туреччина є домом для значної меншини з Північного і Південного Кавказу, включаючи азербайджанців, вірмен, черкесів і осетин. Приблизно 4 відсотки населення Лівану (близько 160 000 осіб) є етнічно вірменами¹¹. Ще 100 000 вірмен назвали Сирію своєю домівкою до того, як в цій країні почалася жорстока громадянська війна в 2011 році¹². Тисячі етнічних вірмен, які живуть на Близькому Сході, уникли там жорстоких конфліктів, переїхавши з Вірменії чи Нагірного Карабаху. Сьогодні Вірменія є третім за величиною притулком переміщених громадян Сирії на душу населення в Європі.

Вірменія була безпосереднім учасником політичних та військових конфліктів на Близькому Сході, відправивши миротворців до Іраку за наполяганням Сполучених Штатів (як і Азербайджану та Грузії), а пізніше до Сирії за закликом Росії.

---

⁹ Калькулятор дитстанції: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.distancecalculator.net/>

¹⁰ Turkey's crisis hit tea producers turn to locals after Georgian workers barred: [Електронний ресурс] /Ahval. – Режим доступу: <https://ahvalnews.com/tea/turkeys-crisis-hit-tea-producers-turn-locals-after-georgian-workers-bared>

¹¹ Лівія: [Електронний ресурс] / Світова книга фактів. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/lebanon/>

¹² Вірменсько-католицький священик убитий на північному сході Сирії: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rferl.org/a/armenian-catholic-priest-killed-in-northeastern-syria/30264784.html#:~:text=More%20than%20100,000%20ethnic%20Armenians%20lived%20in%20Syria,,of%20them%20have%20fled,%20including%20thousands%20to%20Armenia>

Самопроголошена Ісламська держава слугувала магнітом для жорстких ісламських радикалів з усього Північного та Південного Кавказу, а також із Центральної Азії та інших частин Росії. Грузія довгий час намагалася стабілізувати свою неспокійну Панкіську ущелину, регіон мусульманської меншини, який служив осередком радикалізації та безпечним притулком для бойовиків з Північного Кавказу. Панкіська ущелина знову привернула увагу в період з 2015 по 2017 роки¹³, оскільки вербувальники Ісламської держави, як повідомляється, залучали громадян Грузії для боротьби в Іраку або Сирії, деякі з яких продовжували служити загартованими командирами Ісламської держави.

Азербайджанські іноземні бойовики вирушили на Близький Схід, щоб приєднатися до «Ісламської держави» або «Джебхат ан-Нусра»¹⁴ під час розпалу сирійського конфлікту. Азербайджанці також воювали в Лівії, ймовірно, на підтримку інтервенції Туреччини там. Зовсім недавно, у 2020 році, до 2000 сирійських найманців нібито воювали від імені Азербайджану у другій війні в Нагірному Карабаху, що викликало занепокоєння щодо присутності сунітських екстремістів у регіоні¹⁵. Нерегулярні добровольці з вірменської діаспори на Близькому Сході та інших місцях зійшли на Кавказ під час обох війн у Нагірному Карабаху.

Сьогодні Вірменія бере участь у інформаційно-роз'яснювальних роботах по всьому Середземноморському басейну, наслідуючи Радянський Союз. Колишній президент Вірменії Серж Саргсян ставився до вірмен на Близькому Сході як до ключового виборчого округу діаспори, коли він пропагував турецько-вірменське примирення десять років тому. Вірменія все ще залежить від цих громад як партнерів

---

¹³ Cecire M. How extreme are the extremists: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.fpri.org/docs/cecire_-_extremists_pankisi_case_study.pdf

¹⁴ Azerbaijanis on Both Sides of Syrian Conflict. Religious affiliation – Shia or Sunni – determines which side volunteers take: [Електронний ресурс] / Institute for War and Peace Reporting. – Режим доступу: <https://iwpr.net/global-voices/azerbaijanis-both-sides-syrian-conflict>

¹⁵ Байден має накласти санкції на винних у військових злочинах проти вірмен: [Електронний ресурс] / Агвал. – Режим доступу: https://ahvalnews-com.cdn.ampproject.org/c/s/ahvalnews.com/nagorno-karabakh/biden-should-sanction-perpetrators-war-crimes-against-armenians?amp&fbclid=IwAR15Xois15PSW8v4p7G5ZyI5BStIQDd_UuI83Vg7jRF9ulY6ubo-08mtPqc

у торгівлі, інвестиціях та дипломатії. Іран довгий час залишався географічним та економічним рятівним колом для Вірменії, що часом ускладнює відносини зі Сполученими Штатами. Єреван звернувся до Кіпру, Греції, Лівану та Йорданії за дипломатичною підтримкою та гуманітарною допомогою під час війни в Нагірному Карабаху 2020 року. Усі чотири країни мають або напружені, або принаймні складні відносини з Туреччиною, що робить їх очевидними дипломатичними співрозмовниками Єревана.

Азербайджан, можливо, не має такої великої діаспори, але Баку активно просуває свої інтереси в ісламському світі. З 1990-х років Організація ісламського співробітництва неодноразово приймала резолюції¹⁶ про підтвердження територіальної цілісності Азербайджану і закликала Вірменію вийти з міжнародно визнаної території Азербайджану в Нагірному Карабаху. Багато ісламських країн підтримали Азербайджан у резолюціях ООН та інших міжнародних аренах. На початку пострадянського періоду Баку отримував гуманітарну допомогу від кількох багатих держав Перської затоки, що допомогло стабілізувати країну та керувати потоками переміщених осіб.

Близький Схід та Південний Кавказ мають багаті історичні та етнічні зв'язки, які можна прослідкувати черед релігійну спорідненість, але й слід враховувати й Російський вплив, який відігравав мало не визначальну роль у формуванні православної християнської віри, починаючи з XVIII ст., та слов'янських меншин, здебільшого росіян, українців та білорусів. Проте до Російської експансії і до сьогодні Південний Кавказ залишається більш тісним з державами Близького Сходу, зберігаючи свою автентичність.

1.2. Роль геополітичних факторів у формуванні Близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу

---

¹⁶ Підсумкове комюніке 14-ої Ісламської конференції: [Електронний ресурс] / Королівство Саудівська Аравія. – Режим доступу: <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=4496&refID=1251>

Територія сучасного Південного Кавказу (також відома як Закавказзя) включає в себе три міжнародно визнані країни — Грузія, Азербайджан і Вірменія. Межує на півночі з Російською Федерацією, на півдні з Ісламською Республікою Іран та Туреччиною. На заході омивається Чорним морем, а на сході Каспійським морем.

Південний Кавказ є частиною великої території Азії. Регіон Азії є другим за площею (після Америки) та першим за кількістю населення регіоном світу. За геосхемою ООН, Азія поділена на п'ять субрегіонів: Східна Азія (п'ять держав), Південно-Східна Азія (одинадцять держав), Південна Азія (дев'ять держав), Західна Азія (сімнадцять держав) та Центральна Азія (п'ять держав).

Згідно з класифікацією ООН, країни Близького Сходу та Південного Кавказу визначаються як «Західна Азія». На сьогодні, це сімнадцять країн і дві не визнані території, а саме¹⁷:

1) держави визнані світовою спільнотою:

-Азербайджан, Бахрейн, Вірменія, Кіпр, Грузія, Іран, Ізраїль, Йорданія, Кувейт, Ліван, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, Ємен;

2) невизнані території:

- окуповані території Пакистану, Народна Демократична Республіка Ємен.

Південний Кавказ та Близький Схід мають багато спільних геополітичних та історичних обставин, які вплинули на формування зовнішньо-політичного вектору країн Південного Кавказу, як на Близькому Сході, так і у формуванні міжрегіональної системи альянсів.

Сусідні регіони, Південний Кавказ та Близький Схід нерозривно переплітаються – настільки, що перший іноді навіть вважають частиною Великого Близького Сходу. Попри те, що географічна близькість є найсильнішим рушієм взаємозв'язку між двома регіонами, геополітика, ділові зв'язки та енергетичні інтереси також пов'язують країни Південного Кавказу та Близького Сходу та

---

¹⁷ Класифікація та визначення регіонів: [Електронний ресурс] / Департамент ООН з економічних та соціальних питань – Режим доступу: <https://esa.un.org/MigFlows/Definition%20of%20regions.pdf>

становлять основу для важливих двосторонніх та регіональних відносин. Зв'язки між цими двома регіонами різноманітні та різнопланові, і обидва формуються більш широкою регіональною та міжнародною політикою, слугуючи аренами, де виступають конкуруючі, а іноді й конфліктуючі інтереси великих держав.

Південний Кавказ стрімко змінюється і стає важливим учасником зовнішньополітичної арени. Протягом короткострокового періоду (останні 4-5 років) Баку та Тбілісі запустили та реалізували низку проектів, які вже найближчим часом перетворять регіон на транспортний та енерготранзитний хаб для торговельних маршрутів «Південь-Захід» і «Північ-Південь», які сполучають Європу та Азію¹⁸. Спільне геополітичне розташування Південного Кавказу та Близького Сходу виконує роль своєрідного «мосту» від Європи до Азії — ось що об'єднує два регіони¹⁹.

Два провідних гравці на Близькому Сході, Туреччина та Іран, мають спільні кордони принаймні з двома країнами на Південному Кавказі. Однак ці самі два політичні гравці також відокремлюють решту Близького Сходу від цього порівняно невеликого сусіднього регіону на північ, і вони мають складні відносини з країнами з обох сторін, створюючи додатковий бар'єр для більшої співпраці. Це також одна з причин, чому країнам Близького Сходу та Південного Кавказу знадобився певний час, щоб відновити свої зв'язки після здобуття ними незалежності від Радянського Союзу. Однак за останнє десятиліття ці зв'язки стали більш тісними, зумовленими зростанням економічної активності та переміщенням людей між двома регіонами.

Тільки після розпаду Радянського Союзу та появи трьох незалежних держав на Південному Кавказі світові країни почали виявляти справжній інтерес до цього регіону. Особливу роль серед них займає Туреччина.

---

¹⁸ Оцінка актуального зовнішньополітичного порядку денного в регіоні Південного Кавказу (Грузія, Вірменія, Азербайджан) : [Електронний ресурс] / Дипломатична академія України – Режим доступу: <https://da.mfa.gov.ua/pivdenyj-kavkaz-strimko-zminyuyetsya/>

¹⁹ Геополітика Південного Кавказу: [Електронний ресурс] / Аналітичний центр «Adastra». – Режим доступу: <https://adastra.org.ua/blog/geopolitika-pivdenного-kavkazu-blizkoshidnij-vektor>

З усіх країн Близького Сходу Туреччина має найтісніші стосунки як з Азербайджаном, так і з Грузією. Однак триваюча напруга з Вірменією, яка частково пов'язана із замороженим конфліктом між Азербайджаном та Вірменією через Нагірний Карабах, довгий час ускладнює регіональну роль та політичні відносини Туреччини. Азербайджан є найближчим союзником Туреччини і має міцні культурні та політичні зв'язки, а також є основною ланкою для енергетичних ресурсів Каспію та Центральної Азії²⁰. Туреччина залишається основним імпортером нафти і газу і прагне стати регіональним енергетичним центром²¹. Очікується, що енергетичне питання, яке є ключовим у цій турецькій політиці з самого початку залишається ключовим пріоритетом Туреччини через її зростаючу економіку.

Коли на початку 1990-х років розпався Радянський Союз, Азербайджан, багатий на нафту і газ, зіткнувся з дилемою: трубопроводи з його енергетичних родовищ пролягали через Росію, а це означало, що Москва могла диктувати обсяг азербайджанського експорту та транзитні збори, які він стягував за доставку. Азербайджан почав шукати експортні шляхи, які могли б обійти Росію та поставляти її продукцію безпосередньо на міжнародні ринки. Тому Азербайджан співпрацював з Грузією та Туреччиною для будівництва трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, який доставляє нафту до середземноморського порту Туреччини Джейхан для перевалки по всьому світу. Також Азербайджан співпрацював зі своїми двома партнерами над трубопроводом Баку-Тбілісі-Ерзурум, який протягом двох десятиліть допомагав забезпечити внутрішні потреби Туреччини.

Проте в результаті конфлікту між Азербайджаном та Вірменією два основні нафтопроводи, що проходять через Південний Кавказ: трубопроводи Баку-Тбілісі-

---

²⁰ Balci B. Strengths and Constraints of Turkish Policy in the South Caucasus: [Електронний ресурс] / Carnegie Endowment for International Peace. – Режим доступу: <https://carnegieendowment.org/2014/06/18/strengths-and-constraints-of-turkish-policy-in-south-caucasus-pub-55945>

²¹ Азербайджанський газ тепер готовий надходити до Європи: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/azerbaijani-gas-now-ready-flow-all-way-europe>

Ерзурум та Баку-Тбілісі-Джейхан – виходять через Грузію, а не через Вірменію, збільшуючи значення в контексті регіональних відносин Туреччини²².

Після розпаду Радянського Союзу Туреччина намагалася представити себе як надійного партнера для своїх нещодавно незалежних сусідів, ретельно будуючи економічні та політичні зв'язки з Азербайджаном та Грузією. Однак політика Анкари щодо Південного Кавказу формується не у вакуумі, і вона повинна враховувати ширшу регіональну динаміку, таку як нещодавнє відродження Росії як провідної держави на Близькому Сході²³. Хоча зусилля Росії щодо посилення своєї військової присутності у Вірменії значною мірою спрямовані на підтримку її операцій у Сирії, вони також можуть сприйматися як потенційна загроза для позицій Азербайджану та Туреччини на Південному Кавказі.

Іншим великим регіональним актором, що діє як на Близькому Сході, так і на Південному Кавказі, є Іран, який має тісні зв'язки з усіма трьома країнами Південного Кавказу. Відносини між Іраном та Азербайджаном ускладнюються з різних причин, зокрема великої кількості етнічних азербайджанців, які проживають в Ісламській Республіці – набагато більше, ніж мешкають у самому Азербайджані. Енергетичні зв'язки між двома країнами також є значними: національна нафтова компанія Ірану, НІОС, володіє 10 – відсотковою часткою на головному газовому родовищі Азербайджану Шах-Деніз, а Азербайджан імпортує невеликі обсяги газу з Ірану для місцевого споживання в ексклаві Нахчіван, який географічно відокремлений від решти території країни. Після того, як високопоставлені іранські чиновники відвідали Баку у січні 2019 року, розмови про новий етап в ірано-азербайджанських відносинах та тісніші зв'язки активізувалися. Під час зустрічі обидві країни домовились розширювати двосторонні відносини, надалі зміцнювати військове співробітництво

---

²² U.S. Policy Toward the South Caucasus: Take Three: [Електронний ресурс] / Carnegie Endowment for International Peace. – Режим доступу: <https://carnegieendowment.org/2017/05/31/u.s.-policy-toward-south-caucasus-take-three-pub-70122>

²³ Росія та Туреччина в Чорному морі та Південному Кавказі: [Електронний ресурс] / Міжнародна кризова група. – Режим доступу: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/250-russia-and-turkey-black-sea-and-south-caucasus>

та співробітництво в галузі безпеки, збільшувати товарообіг та взаємодіяти над завершенням коридору Північ-Південь, метою якого є розширення регіональної торгівлі морським, залізничним та автомобільним транспортом. Багері також підтвердив від іранського уряду територіальну цілісність Азербайджану, вказавши, що Іран завжди буде з Азербайджаном у нагірно-карабахському конфлікті з Вірменією²⁴.

Дипломатичний обмін між двома сусідами, схоже, зростає, особливо після того, як у серпні 2018 року вони підписали угоду про Каспійське море, яка роз'яснила право власності на море між державами²⁵.

Вірменія та Грузія також мають зв'язки з Іраном. Через критичну залежність від Росії, Вірменія є частиною ширшої осі Вірменія-Росія-Іран, формування якої стало політичною відповіддю на зміну геополітичної ситуації, що включає зміцнення Росії, турецьку непередбачуваність та різні регіональні траєкторії згідно зі звітом Фонду Конрада-Аденауера. Щодо Грузії, хоча країна має чіткі прозахідні прагнення та зберігає дистанцію від Росії, її відносини з Іраном не зайшли в глухий кут. Наприклад, у 2016 році Грузія знову запровадила безвізовий режим для іранців, що збільшило не лише кількість іранських туристів, які відвідують Грузію, а й кількість іранців, які переселяються до країни. Громадянам Ірану дозволено перебувати в Грузії без віз до 45 днів. За словами міністра економіки та сталого розвитку Дмитра Кумсїшвілі: «Це сприяє туристичному потоку на ринок, який нам вкрай потрібен. Як тільки авіакомпанії нададуть усі необхідні документи... ми надамо їм право працювати»²⁶.

---

²⁴ Iran and Azerbaijan strengthen ties for first time in more than 40 years: [Електронний ресурс] / TRT World. – Режим доступу: <https://www.trtworld.com/opinion/iran-and-azerbaijan-strengthen-ties-for-first-time-in-more-than-40-years-23530>

²⁵ Договір про Каспійське море: [Електронний ресурс] / IISS. Режим доступу: <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2018/the-caspian-sea-treaty>

²⁶ Грузія офіційно відновила безвізовий режим для Ірану: [Електронний ресурс] / Грузія сьогодні. Режим доступу: <http://gtarchive.georgiatoday.ge/news/2969/Georgia-Officially-Restores-Visa-Free-Regime-for-Iran>

Незважаючи на те, що він не має прямого територіального зв'язку з Південним Кавказом, Ізраїль також має позитивні стосунки з регіоном²⁷. Це пояснюється, перш за все, населенням грузинських та азербайджанських євреїв, які підтримували тісні зв'язки зі своїми колишніми країнами проживання. Грунтуючись на вже міцних зв'язках, Грузія та Ізраїль прагнуть розширити свою співпрацю в різних сферах, включаючи кібербезпеку, сільськогосподарські технології та торгівлю, розпочавши переговори щодо угоди про зону вільної торгівлі у 2018 році. завдяки ролі останнього як експортера нафти та його геостратегічному розташуванню поблизу Ірану, а також статусу першого експортера зброї-у 2017 році Азербайджан був третім за величиною споживачем ізраїльської зброї. Останнім часом також відбулися значні зрушення у вірменсько-ізраїльських відносинах, наприклад, оголошення МЗС Ізраїлю у вересні 2019 року про те, що Вірменія відкриє посольство в Тель-Авіві²⁸.

Хоча держави Перської затоки не мають ані територіальних, ані тісних історичних зв'язків з Південним Кавказом, ці ключові зацікавлені сторони Близького Сходу розширили свої ділові зв'язки з регіоном за останнє десятиліття. Наприклад, Грузія отримала близько 1 млрд доларів від торгівлі з ОАЕ та Саудівською Аравією. Туризм є ще одним основним рушієм тісніших зв'язків із Затокою, особливо для Азербайджану. У 2018 році вона послабила візові процедури для громадян держав Перської затоки та запровадила візу після прибуття – кроки, які спричинили збільшення кількості туристів із Перської затоки, які відвідують регіон²⁹.

Інтереси провідних західних акторів на Близькому Сході, зокрема США та ЄС, явно виходять за межі вузьких регіональних вимірів, оскільки Іран, Туреччина та, все більше, Росія активно беруть участь у формуванні регіональної політики. Тому

---

²⁷ Michael B. Bishku. The South Caucasus Republics and Israel: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/248951289_The_South_Caucasus_Republics_and_Israel

²⁸ Відкриття вірменського посольства в Ізраїлі:[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.timesofisrael.com/israel-says-armenia-planing-to-open-embassy/>

²⁹ Mammadov R. Why the Gulf states are investing in Central Asia and the South Caucasus: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/why-gulf-states-are-investing-central-asia-and-south-caucasus>

географічна близькість та новостворені зв'язки між двома регіонами додають ще одного шару політичним інтересам Заходу на Південному Кавказі.

Наприклад, візит тодішнього радника з питань національної безпеки США Джона Болтона восени 2018 року підтвердив, що США вважають Південний Кавказ стратегічно важливим, особливо з огляду на те, щоб залучити туди країни з кампанією "максимального тиску" для ізоляції сусідніх Іран³⁰. Посилення залучення Росії як на Близькому Сході, так і на Південному Кавказі, а також її сильна військова присутність у Вірменії та зростання військової присутності в окупованих Грузією регіонах Абхазії та Південної Осетії/Цхінвалі, залишаються значними причинами для занепокоєння США³¹.

Незважаючи на те, що масштаби та інтенсивність залучення ЄС до кожної з країн Південного Кавказу різні, існують два загальні виміри: забезпечення енергетичної безпеки та збалансування відносин між ЄС та Росією. З точки зору природних ресурсів, як Європейська політика сусідства (ЄПС), так і Східне партнерство (Східне партнерство) приділяють особливу увагу енергетичній безпеці, і одним із рушійних чинників включення Південного Кавказу до складу ЄПС було вирішальне значення Південний енергетичний коридор для ЄС. Східне партнерство також відображало стратегічні цілі ЄС щодо енергетичної політики та безпеки в цілому.

Що стосується відносин між ЄС та Росією, то вони останні роки значно погіршилися, і останні є об'єктом економічних та фінансових санкцій ЄС, а також обмежень на поїздки через дії Росії у Східній Європі та на Південному Кавказі. В результаті однією з цілей залучення ЄС є пом'якшення російського впливу та посилення стійкості та суверенітету країн у регіоні. Однак позиція ЄС з точки зору

---

³⁰ Кучера Дж. Болтон відвідує Південний Кавказ на тлі антиіранської кампанії: у всіх трьох країнах бракує американських послів: [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://eurasianet.org/bolton-visits-caucasus-amid-anti-iran-campaign>

³¹ Тбілісі засуджує російські військові навчання в Абхазії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://civil.ge/archives/303263>

координації його політики на Південному Кавказі та на Близькому Сході, а також загалом щодо регіону Близького Сходу є менш чіткою³².

Це потрібно змінювати в майбутньому. Вкрай важливо, щоб зв'язки між Південним Кавказом та Близьким Сходом враховувалися при формуванні політики, що стосується внутрірегіональних та міжрегіональних справ, не лише для країн обох регіонів, а й для сторонніх суб'єктів, які зацікавлені та залучені до розвитку політичних відносин між країнами Близького Сходу та Південного Кавказу.

Висновки до Розділу I

Серед науковців ХХ ст., особливо в пострадянський період часто піднімалося питання приналежності Південного Кавказу до Близького Сходу та його автентичності. Значну роль у формуванні наукової думки про те, що держави Південного Кавказу є частиною Великого Близького Сходу відігравали історична та географічна близькість. Проте слід враховувати той факт, що держави Південного Кавказу довгий час, навіть, по сьогодні є учасниками військових конфліктів, як на Близькому Сході, так і в самому регіоні Південного Кавказу. Тому питання їхньої приналежності до Близького Сходу виявляється спірним з тих причин, що ця близькість довгий час формувалася під тиском військових конфліктів, зокрема таких сильних сусідів, як Росія, Туреччина, Іран тощо.

Разом з цим, тема конфліктів переходить на другий план, коли йдеться про взаємодію держав Південного Кавказу та Близького Сходу щодо впровадження спільних проектів в різних сферах: енергетики, економіки, торгівлі, туризму та ін.

Значну роль у формуванні зовнішніх відносин з країнами Близького Сходу відіграють Турецька Республіка (далі – Туреччина) та Ісламська Республіка Іран (далі – Іран). Туреччина після розпаду Радянського Союзу всіма силами намагалася посилити свою присутність у Південному Кавказі, зокрема щодо вирішення питання

---

³² Осевич П. ЄС і Близький Схід: у пошуках стратегії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/eu-and-middle-east-search-strategy>

поставок газу з Грузією та Азербайджаном. Іран в свою чергу зберігає тісні відносини зі всіма державами Південного Кавказу, але через велику діаспору азербайджанців в Ірані, вони мають найбільше зв'язків. Проте велика азербайджанська діаспора є часто питанням конфліктів, які до сьогодні не набули форми загострення, але часто піднімаються.

Інші держави, такі як Ізраїль та держави Перської затоки, які хоч і віддалені географічно від Південного Кавказу, активно розвивають з останніми відносини в сфері торгівлі та туризму, що приносить значний прибуток обом сторонам.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМОВІДНОСИНИ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ З ДЕРЖАВАМИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

2.1. Основні вектори співпраці Грузії з державами Близького Сходу

Враховуючи територіальну близькість Близького Сходу та Південного Кавказу, держави Близького Сходу завжди мали інтерес до них, так як вони є вікнами до Європи. Розпад Радянського Союзу поклав край ізоляції Грузії, і за роки, що минули з тих пір, ця країна поступово почала відновлювати свою історичну роль культурного та економічного перехрестя між Азією, Близьким Сходом та Європою.

Незважаючи на те, що їхня демократія досі перебуває на етапі формування, Грузія стала орієнтиром для її успіхів у реформуванні державних інститутів, підвищенні політичної культури шляхом демократизації та більшої участі громадян, а також зміцненню її зв'язків з Європейським Союзом. З централізованої радянської системи країна перетворила свою економіку на одну з найбільш вільних у світі, посівши 12 місце в міжнародному рейтингу «Індекс економічної свободи 2021» року, відразу після Канади, Данії та випередивши Ісландію³³.

Зі своїми гучними антикорупційними та податковими реформами країна є привабливим варіантом як для європейських та близькосхідних інвесторів, так і для бізнесменів, а Нідерланди та Туреччина є її провідними джерелами прямих іноземних інвестицій. Окрім налагоджених партнерських відносин з Туреччиною та Ізраїлем, ділове середовище Грузії залучало інвесторів з Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ) та Саудівської Аравії, серед інших країн Близького Сходу. Більше того, зростаюча кількість туристів з регіону, включаючи Туреччину, Іран та країни Перської затоки, ще більше зміцнює відносини між Грузією та Близьким Сходом. В останні роки міжнародні подорожі в Грузію стрімко зростають. У 2017 році вони досягли рекордної

---

³³ Рейтинг «Індекс економічної свободи 2021»: [Електронний ресурс] / Фонд спадщини. – Режим доступу: <https://www.heritage.org/index/ranking>

цифри 7 902 509 туристів, що становить 17,6% річного темпу зростання. Міжнародні подорожі в Грузію включають подорожі іноземних туристів (82%) та інші (не туристичні) подорожі (18%). З загальної кількості міжнародних туристичних поїздок 62,8% склали туристичні поїздки, а 37,2% – одноденні³⁴.

Хоч Грузія орієнтується в основному на туристів, вона також відкрила свої двері для біженців та шукачів притулку, які приїжджають з різних районів, уражених конфліктом, включаючи Близький Схід. За даними Агентства соціальних служб Грузії, станом на грудень 2018 року країна прийняла 1072 біженців, пропонуючи їм соціально-економічну та гуманітарну підтримку. Біженці з Близького Сходу вважають Грузію транзитною країною на шляху до Європи, і внаслідок цього виникає необхідність посилити співпрацю між Європою, Грузією та Близьким Сходом для кращого вирішення цієї проблеми.

Грузія зробила стійкі кроки на шляху до стабільності у вирішенні політичного конфлікту з Росією та етнополітичних конфліктів з двома її спірними регіонами- Абхазією та Південною Осетією/Цхінвалі – настільки, що її визнали «найбільшим зрушенням» в рейтингу «Позитивний індекс миру 2019»³⁵ другий рік поспіль, головним чином, через суттєве покращення результатів у колонці «Хороші стосунки з сусідами». Працюючи задля посилення стабільності в регіоні, країна пропонує платформу для спілкування та діалогу вірменам та азербайджанцям, які залишаються відчуженими у зв'язку з Нагірно-Карабахським конфліктом. Окрім надання місця для двосторонніх зустрічей, Грузія також поділилася своїм досвідом, отриманими уроками та найкращими практиками з Вірменією та Азербайджаном.

Подібно до країн на Близькому Сході, громадські організації в Грузії отримали великий досвід у реалізації «зворотної дипломатії», суміщаючи внутрішню політику з цілями зовнішньої політики, зі своїми колегами з Абхазії та Осетії, що є ключовими

---

³⁴ Грузинський туризм в цифрах: [Електронний ресурс] / Відділ досліджень і планування Національної туристичної адміністрації Грузії. – Режим доступу: <https://gnta.ge/wp-content/uploads/2018/07/2017-ENG.pdf>

³⁵ Positive peace report. Analysing the factor: [Електронний ресурс] / Institute for Economics and Peace. – Режим доступу: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/PPR-2019-web.pdf>

інструментами підтримки діалогу з абхазькими та осетинськими співрозмовниками та підтримки стабільності всередині країни. Хоча «народна дипломатія» не принесла відчутних результатів і її ще необхідно перетворити на політичне вирішення конфліктів у Грузії чи на Близькому Сході, особливо у випадку Ізраїлю та Палестини, ненасильницька трансформація конфліктів може створити стійкий і міцний мир. Тому існує більша потреба обмінюватися уроками та досвідом «зворотної дипломатії» між Близьким Сходом та Південним Кавказом, щоб відкрити нові погляди на те, як розірвати цикл конфліктів.

Ще однією важливою точкою перетину між Грузією та Близьким Сходом є спільні інтереси регіональних та міжнародних держав, таких як Туреччина, Росія, Іран та США. Таким чином, динаміка конфлікту чи миру на Південному Кавказі та на Близькому Сході має значний вплив на наслідки один для одного. Підвищена напруженість між США та Росією на Близькому Сході призвела до посилення мілітаризації Південного Кавказу, який служить стратегічною військовою базою підтримки. Наприклад, Росія посилила свою військову присутність у Вірменії³⁶, що ще більше навантажує Грузію як єдиний транзитний шлях між двома країнами через ізоляцію Вірменії від Туреччини та Азербайджану через Нагірно-Карабахський конфлікт. Таким чином, інтереси Росії на Близькому Сході включають повернення своєї домінуючої регіональної ролі, утримуючи Грузію та перешкоджаючи її прагненням приєднатися до НАТО та ЄС шляхом використання суперечок щодо Абхазії та Південної Осетії/Цхінвальського регіону. Забезпечення ролі Південного Кавказу як «заднього двору» значно зміцнило б військові позиції Москви на Близькому Сході.

Тим не менш, США визнають багатогранні інтереси Росії в регіоні, і, як зазначалося вченими, Кавказ «тихо виступив як важлива арена в рамках широкої

---

³⁶ Близькосхідний конфлікт ризикує перекинутися на Кавказ [Електронний ресурс] / Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем миру. – Режим доступу: <https://www.sipri.org/commentary/blog/2016/middle-east-conflict-risks-overspill-caucasus>

конкуренції між США та Росією³⁷». Зі свого боку, Грузія є найбільш відданим союзником США в регіоні, претендентом на членство в НАТО і одним із основних учасників місії альянсу в Афганістані та Іраку. Тривалу підтримку США демократичними перетвореннями та розвитком Грузії, а також військову та розвідувальну допомогу для протидії російській агресії з 2008 року було розширено шляхом створення Спільного навчально-оціночного центру НАТО-Грузія та проведення регулярних спільних навчань³⁸.

Дивлячись на призму Близького Сходу, Грузія є цікавим прикладом того, як побудувати державні інституції та надійне економічне середовище, незважаючи на тривалі конфлікти та постійні загрози з боку регіональних держав. Хоча ділові відносини та зростаюча кількість туристів зміцнюють позитивні зв'язки, Грузія та Близький Схід тісно пов'язані між собою через конкуруючі інтереси регіональних та міжнародних суб'єктів. Таким чином, співпраця для зміцнення регіональної стабільності та обміну кращими практиками у вирішенні конфліктів може принести користь як Грузії, так і Близькому Сходу.

На сьогодні основним документом, який визначає основні пріоритети Грузії в зовнішній політиці є «Зовнішньополітична стратегія на 2019-2022 роки» (далі – Стратегія), прийнята грузинським урядом 30 березня 2019 року.

14.03.2019 р. в Тібілісі Давид Залкаліані, презентуючи зовнішньополітичну стратегію на 2019-2022 роки в комітеті парламенту із закордонних справ, заявив: «Це якісно новий і високолегітимний національний документ, який, на відміну від попередніх стратегій, слугуватиме не лише службовим документом і буде затверджений урядом Грузії. Перед нами стояло завдання забезпечити якомога ширше залучення людських ресурсів до розробки документа, і дійсно, це перший прецедент, що стратегія була розроблена за участю не лише Міністерства закордонних справ та

---

³⁷ Borshchevskaya A. The South Caucasus Factor of the United States-Russia-Iran Triangle: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/south-caucasus-factor-united-states-russia-iran-triangle>

³⁸ Військовий комітет НАТО відвідує Грузію на знак постійної підтримки: [Електронний ресурс] / НАТО. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_165091.htm?selectedLocale=en

наших дипломатичних представництв за кордоном, а й також представників різних державних структур, парламенту та громадянського суспільства»³⁹.

Серед ключових напрямків в зовнішній політиці на 2019-2022 рік відповідно до Стратегії Грузія виділяє:

- суверенітет і територіальна цілісність;
- інтеграція в Європейський Союз та НАТО;
- сталий економічний розвиток;
- двостороннє та багатостороннє співробітництво в регіоні та у всьому світі;
- внесок у глобальну безпеку.

Так, серед пріоритетних напрямків є розвиток регіонального співробітництва: «пріоритетом зовнішньої політики Грузії є ефективне використання її геополітичного положення для створення сприятливих умов для транснаціональних проектів та розширення економічних та інших видів зв'язків зі східними країнами»⁴⁰.

Для Грузії надзвичайно важливо надалі поглиблювати відносини зі своїм стратегічним союзником і одним із ключових торгових партнерів – Турецькою Республікою, а також розвивати взаємовигідне співробітництво. Особлива увага буде приділена посиленню та запровадженню співпраці в сферах енергетики, електронних комунікацій, економіки, транспорту/транзиту, оборони та безпеки.

Відносини Грузії та Туреччини піднялися на більш високий рівень із встановленням нового формату співпраці – заснування Ради стратегічного співробітництва високого рівня. Перша зустріч формату відбулася в Анкарі 19 липня 2016 року на рівні прем'єр-міністрів. У рамках зустрічі було підписано «Анкарську

---

³⁹ The Foreign Policy Strategy 2019-2022 is a qualitatively new and highly legitimate national document: [Електронний ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of Georgia. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ge/News/%E2%80%8B-2019-2022-clebis-sagareo-politikis-strategia-tvi.aspx?CatID=5&lang=en-US>

⁴⁰ Резолюція парламенту Грузії про зовнішню політику Грузії: [Електронний ресурс] / Посольство Грузії в США. – Режим доступу: <https://georgiaembassyusa.org/foreign-relations/>

заяву», яка відображає основні напрямки співробітництва між Грузією та Туреччиною⁴¹.

Існуюча договірно-законодавча база включає майже 100 угод між двома країнами і регулює практично всі сфери співробітництва. Обмін візитами між представниками двох держав активний як на виконавчому, так і на законодавчому рівнях. Громадяни двох країн можуть скористатися спрощеним режимом проїзду на підставі посвідчення особи.

Туреччина є найбільшим торговельним партнером Грузії, з якою існує режим вільної торгівлі. Приватний сектор Туреччини є одним з найбільших інвесторів в грузинську економіку. Крім того, Грузія зацікавлена у збільшенні експорту на турецький ринок.

Відзначимо енергетичні проекти, реалізовані спільними зусиллями Грузії та Туреччини. Такими проектами є нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан, газопровід Баку-Тбілісі-Ерзурум. Успішно продовжується активна співпраця для реалізації проектів південного енергетичного коридору та для завершення проекту залізниці Баку-Тбілісі-Карс. Важливо, що в 2013 році була завершена і функціонує високовольтна лінія електропередач Ахалцихе-Борчка, що дає нові можливості для торгівлі електроенергією.

30 липня 2021 р. генеральний консул Грузії Гела Джапарідзе в Трабзоні (Туреччина), вітаючи сторіччя відкриття посольства Грузії в Анкарі, заявив: «Туреччина є рішучим прихильником територіальної цілісності та суверенітету Грузії. Вона не визнає так звану незалежність Абхазії та Південної Осетії і хоче, щоб

---

⁴¹ Відносини між Грузією та Туреччиною: [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ Грузії. – Режим доступу:

<https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/BilateralRelations/%E1%83%97%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A5%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%A1%E1%83%9E%E1%83%A3%E1%83%91%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%90.aspx?lang=en-US>

ці конфлікти вирішувалися мирним шляхом в рамках територіальної цілісності та суверенітету Грузії»⁴².

Він також нагадав, що Туреччина підтримує зусилля Грузії щодо інтеграції з Європейським Союзом, а також атлантичними інститутами. Джапарідзе додав, що Туреччина і Грузія також тісно співпрацювали під час пандемії: «Туреччина допомагала Грузії в закупівлі необхідного медичного матеріалу та кисню протягом усієї пандемії. Багато наших пацієнтів з COVID-19 отримали користь від цього»⁴³.

Співпраця з Азербайджанською Республікою має стратегічне значення для Грузії. У зв'язку з цим вони продовжують зміцнювати відносини в усіх існуючих форматах та запускати нові ініціативи. Особливо важливо продовжувати зміцнювати співпрацю в сферах енергетики, електронних комунікацій, транзиту та оборони, а також максимально використовувати нові можливості, які з'явилися після визначення статусу Каспійського моря. Велика увага буде приділена залученню вантажів із Центральної Азії до Каспійсько-Чорноморського транспортного коридору шляхом тісної координації та спільних зусиль з Азербайджанською Республікою.

Також зусилля Грузії будуть спрямовані на зміцнення тристороннього формату Грузія-Туреччина-Азербайджан. Так, оборонне співробітництво між Грузією, Туреччиною та Азербайджаном має вирішальне значення для стабільності всього регіону.

Тристоронній формат Азербайджан-Грузія-Туреччина є важливим політичним механізмом, який був ініційований у 2012 році міністрами закордонних справ («Трабзонська декларація»). Тристоронній механізм також охоплює формати співпраці на президентському рівні, між парламентськими комітетами із зовнішніх зносин та міністрами оборони.

---

⁴² Туреччина, Грузія - сусіди зі стратегічними зв'язками: [Електронний ресурс] / Консульство Грузії в Туреччині. – Режим доступу: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-georgia-neighbors-with-strategic-ties>

⁴³ Туреччина, Грузія - сусіди зі стратегічними зв'язками: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-georgia-neighbors-with-strategic-ties>

5 жовтня 2020 р. відбулася заключна 8-ма зустріч міністрів оборони Грузії, Туреччини та Азербайджану в столиці Грузії Тбілісі. Керівники оборонних відомств підписали заключну заяву тристоронньої зустрічі, яка в основному зосереджена на подальшому покращенні співпраці між трьома країнами. Говорячи про геостратегічну важливість регіону, міністр оборони Грузії Бурчуладзе сказав: «Єдиною можливою альтернативою вирішення нинішніх суперечок є мир. Він додав, що метою є збереження та підтримання регіональної безпеки та стабільності спільними зусиллями»⁴⁴.

Він також наголосив на важливості тристоронніх і багатосторонніх військових навчань, вказавши на триваючі військові навчання Eternity 2021 у Грузії, в яких також беруть участь турецькі та азербайджанські війська.

Традиційно для Грузії пріоритетними залишаються збереження та зміцнення добросусідських відносин з Вірменією та розвиток галузевої співпраці, особливо з огляду на позитивні зміни, що відбуваються в країні⁴⁵.

У зв'язку зі зростанням значення близькосхідного регіону, встановлення тісних взаємовигідних відносин з країнами регіону залишається одним із пріоритетів зовнішньої політики Грузії. Зміцнення миру та стабільності в регіоні пов'язане з інтересами Грузії через географічні, політичні та економічні чинники.

Враховуючи історично тісні зв'язки між грузинським та єврейським народами, буде проводитися активна робота щодо посилення торговельно-економічного, інвестиційного, наукового, культурного, політичного та безпекового співробітництва з Ізраїлем.

Говорячи про торговельно-економічну співпрацю, варто відмітити, що у 2020 році експорт Грузії до Ізраїлю склав 172,2 мільйона доларів. Ізраїль є 37-м за величиною експортним ринком для Грузії. Головний експорт із Грузії до Ізраїлю

---

⁴⁴ Georgia, Turkey, Azerbaijan co-op vital for regional stability: [Електронний ресурс] / Daily Sabah. – Режим доступу: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/georgia-turkey-azerbaijan-co-op-vital-for-regional-stability>

⁴⁵ Стратегічне партнерство Грузії з Вірменією: [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ Грузії. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/ForeignPolicyStrategy.aspx>

включає крафт-папір, турбіни, літаки, соуси та автотранспорт. Грузія лідирує в експорті таких товарів до Ізраїлю: крафт-папір, соуси, папір, картон.

В Ізраїлі працюють щонайменше 6 грузинських компаній, які здійснюють капітальні інвестиції у розвиток бізнесу: Arris Group, Delta Air Lines, McClarens, Маккларенс, PrimeGlobal.

Іншою не менш важливою сферою захишаються повітряні перевезення. Компанія «Delta Air Lines» пропонує кілька щоденних рейсів з однією зупинкою з Атланти до Тель-Авіва через Нью-Йорк, Париж та Амстердам. Проте 2020-2021 році міжнародне з'єднання було дещо обмежене пандемією COVID-19⁴⁶.

Для Грузії важливо продовжувати добросусідські відносини з Ісламською Республікою Іран. Грузія продовжить підтримувати двосторонні відносини з Іраном в економіці, культурі та міжнаціональних відносинах.

19 листопада 2021 р. відбулася зустріч в Тбілісі, на якій були присутні посол Ірану в Грузії Акбар Гасемі та міністр економіки Грузії Натія Турнава, а також голова спільної економічної комісії Грузії. Грузинські та іранські чиновники розглянули різні питання, зокрема сприяння економічним обмінам, шляхи сприяння економічним можливостям для підприємців, реекспорт, новий горизонт для трейдерів, видалення перешкоди для проживання іранських інвесторів, транзитні шляхи, а також регіональні енергетичні мережі. Також обговорили шляхи вирішення інших тем, таких як проведення економічних і торгових виставок на провінційному рівні, покращення дорожніх мереж, подальші шість сесій по коридору між Перською затокою та Чорним морем, просування стартапів, проведення економічних вебінарів, заохочення приватних сектору та посилення збалансованого туризму⁴⁷.

Грузія та Іран мають тісні економічні політичні відносини, а сотні іранських компаній зареєстровані в Грузії.

---

⁴⁶ Взаємодія між Грузією та Ізраїлем: [Електронний ресурс] / Департамент економічного розвитку Грузії. – Режим доступу: https://www.georgia.org/sites/default/files/2021-05/georgia_israel_connection_2021.pdf

⁴⁷ Грузія та Іран домовилися про розширення торгових зв'язків: [Електронний ресурс] / Агенція новин Ісламської республіки. – Режим доступу: <https://en.irna.ir/news/84547404/Georgia-Iran-agree-to-expand-trade-ties>

Велике значення надається розвитку двостороннього та багатостороннього співробітництва в Раді співробітництва держав Перської затоки (РСАДПЗ), Організації ісламського співробітництва (ОІС) та Лізі арабських держав (ЛАД) у плані підвищення якості освіти, туризму, торгово-економічних відносин та залучення інвестицій.

2.2. Пріоритети взаємодії Азербайджану з державами Близького Сходу

Прошло вже більше 30 років з часу відновлення Азербайджаном своєї незалежності та суверенітету. Однак пріоритети зовнішньої політики країни залишаються майже незмінними з початку 1990-х років⁴⁸. Тобто відновлення територіальної цілісності, зміцнення незалежності країни та розвиток міцних регіональних економічних партнерств.

Як маленька держава, розташована на перехресті колишніх великих імперій, цивілізацій, регіональних та глобальних держав, Азербайджан визнає, що цілі його зовнішньої політики не можуть бути досягнуті самотійно. Незважаючи на значні запаси нафти та газу, що сприяє економічному розвитку, інвестиціям в інфраструктуру та модернізацію оборонного потенціалу, – площа Азербайджану та постійний конфлікт із сусідньою Вірменією означають, що він також повинен шукати альянси, будувати рамки регіонального співробітництва та просувати себе у всьому світі. Тим часом ризики посилюються через триваючу глобальну конкуренцію за ресурси вуглеводнів Каспійського моря, а також амбіції регіональних держав зберегти вплив на цьому стратегічному місці. За цих умов Азербайджан розробив кілька важливих зовнішньополітичних пріоритетів, спрямованих на його інтеграцію у світову спільноту.

Перший пріоритет – утримання від приєднання до військових союзів та збереження фактичного нейтралітету в регіоні. Азербайджан не приєднався до

---

⁴⁸ Ісмаїлзаде Ф. Пріоритети зовнішньої політики Азербайджану та роль Близького Сходу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/azerbaijans-foreign-policy-priorities-and-role-middle-east>

Російської організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) і був однією з перших республік колишнього Радянського Союзу, яка звільнилася від російських військ і військових баз. Аналогічно, Азербайджан не має намірів стати членом НАТО, на відміну від регіонального партнера Грузії. Натомість він зосереджується на практичній та прагматичній співпраці з НАТО та його членами в рамках програми «Партнерство заради миру». Співпраця включає проекти з розмінування, операції з підтримання миру в Афганістані та Іраку, програми публічної дипломатії та освіти та залучення до інших нечутливих питань. Вона налагодила подібне військово-співробітництво з Ізраїлем, Білоруссю, Україною, Пакистаном та багатьма іншими країнами. Дотримання військового нейтралітету фактично допомагає забезпечити безпеку Азербайджану та зменшує потенційний тиск та ризики з боку регіональних держав.

Другий пріоритет полягає в тому, що Азербайджан активно бере участь у існуючих рамках регіонального співробітництва, часом пропонуючи створення нових багатосторонніх інститутів та платформ. Вони сприяли активній взаємодії та співпраці з такими міжнародними організаціями як: Організація Об'єднаних Націй та її спеціалізовані установи; Організація з безпеки та співробітництва в Європі; Європейський Союз та його інститути, включаючи Європейський парламент та Раду Європи; Співдружність Незалежних Держав; Організація ісламського співробітництва; Організація економічного співробітництва; та багато інших. У 2011 році Азербайджан був обраний непостійним членом Ради Безпеки ООН – це важлива можливість звернутись за підтримкою міжнародного співтовариства для вирішення зовнішньополітичних завдань. Азербайджан також є одним із засновників кількох нових регіональних організацій, включаючи ГУАМ та Тюркську раду, а також неформальних структур тристороннього співробітництва, таких як Азербайджан-Грузія-Туреччина, Азербайджан-Іран-Туреччина та Азербайджан-Туреччина-Пакистан. Багатостороннє співробітництво має місце не лише політично чи військово, а й з економічних питань та питань зв'язку. Це демонструється транзитним коридором Північ-Південь із залученням Ірану та Росії; регіональний залізничний проект ВТК, за

участю Грузії та Туреччини; та газопровід ТАР із залученням балканських країн та Італії. У 2019 році Азербайджан став головою Руху неприєднання – ще одного важливого зовнішньополітичного досягнення. Організація, що налічує понад 120 членів, має сильний голос на міжнародній арені.

Нарешті, Азербайджан активно працює у двосторонньому порядку з багатьма країнами для координації політичних питань та розвитку економічних можливостей, у тому числі щодо торгівлі та інвестицій. Лише 15 років тому в Азербайджані було близько 25 іноземних дипломатичних представництв, включаючи постійні представництва при міжнародних організаціях. Сьогодні це число наближається до 85 дипломатичних представництв.

На відміну від своїх сусідів, Грузії та Вірменії, Азербайджан зробив більший акцент на Близькому Сході, визнаючи користь розвитку міцних зв'язків з ісламськими країнами.

Звичайно, одним із важливих чинників цього є спільна релігія ісламу. Азербайджан є активним членом Організації ісламського співробітництва (ОІС) і часто приймає засідання комітетів високого рівня. Саме за підтримки членів ОІС Азербайджан зміг домогтися своєї номінації в Раді Безпеки ООН. Азербайджан дорожить своєю релігійною спадщиною і вважає, що зв'язки з ісламським світом, зокрема з Близьким Сходом, пропонують цінні інструменти та можливості для просування своєї зовнішньої політики та економічних цілей. Свідченням солідарності, яку держава відчуває з ісламськими країнами, стало проведення в Азербайджані IV Ісламських ігор у 2017 році. Президент Ільхам Алієв заснував програму стипендій для студентів з ісламських країн для навчання в Баку.

Хоча загальна ісламська спадщина, як правило, відкриває можливості, вона також створює деякі виклики та ризики. Зокрема, світський Азербайджан стурбований експортом радикальної релігійної ідеології, літератури та зміцненням екстремістських сект, пов'язаних з деякими релігійними колами на Близькому Сході. Державна влада ретельно стежила за цією ситуацією, намагаючись забезпечити, щоб релігійні організації, школи та інші групи в Азербайджані дотримувалися поміркованого ісламу

і не отримували підтримки від радикальних утворень із Близького Сходу. Водночас експорт тероризму також став викликом для правоохоронних органів Азербайджану. Триваючі війни в Сирії та Іраку заохотили частину радикальної молоді в Азербайджані пройти військову підготовку від терористичних організацій, збільшуючи тим самим ризик терористичних атак у себе вдома.

Зокрема, три держави Близького Сходу пропонують можливості та підтримку Азербайджану: Туреччина, Іран та Саудівська Аравія. Азербайджану вдалося збалансувати відносини з цими країнами, часто уникаючи напруженості навколо чутливих питань, таких як відносини з Ізраїлем, війна в Сирії або конкурентні регіональні енергетичні проекти.

Туреччина була головним регіональним союзником і стратегічним партнером Азербайджану з часів незалежності. Міцні мовні та культурні зв'язки підтримуються регіональними енергетичними проектами, такими як нафтогазопроводи, нові регіональні залізниці та проекти з'єднання, військове та гуманітарне співробітництво, а також двосторонні інвестиції у нафтовий сектор. Лідери обох країн добре зрозуміли пріоритети один одного і залежать один від одного для регіонального співробітництва та спільної координації навколо пріоритетних політичних ініціатив. Азербайджан також розглядає Туреччину як стратегічний баланс у управлінні потенційними загрозами з боку інших наполегливих сусідів. «Останні 30 років азербайджано-турецькі відносини завжди розвивалися з зростаючою динамікою, були вище класичного розуміння міждержавного співробітництва і були унікальним прикладом у світі. Сьогодні азербайджано-турецькі відносини здійснюються спільно у всіх сферах»⁴⁹.

26 жовтня 2021 року посол Азербайджану в Туреччині Рашад Мамедок в одній зі своїх заяв стверджував: «Коли наші землі перебували під окупацією Вірменії,

---

⁴⁹ Turkey-Azerbaijan cooperation spans all fields: Envoy: [Електронний ресурс] / Daily Sabah. – Режим Доступу: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-azerbaijan-cooperation-spans-all-fields-envoy>

Туреччина вважала наші права своїми і без вагань підтримувала Азербайджан на всіх платформах для припинення окупації»⁵⁰.

Так, до початку бойових дій 27 вересня 2020 року Вірменія окупувала Нагірний Карабах і сім прилеглих районів на території Азербайджану. Пізніше 9 листопада 2020 року між двома державами було підписано угоду про припинення вогню, яка складалася з дев'яти пунктів, що в підсумку призвело до припинення бойових дій між ворогуючими сторонами, а також змінило існуючий територіальний статус-кво. Це сталося після шести тижнів боїв між Азербайджаном та етнічними вірменами. Третьою стороною угоди виступила Росія. Згідно з угодою, Азербайджан відновлює контроль над усіма сімома навколишніми районами та частинами самого Нагірного Карабаху. Під контролем підтримуваних Вірменією сепаратистів залишається лише ядро Нагірного Карабаху⁵¹.

Першим спільним проектом миру та регіонального розвитку між Туреччиною та Азербайджаном у звільнених від окупації регіонах став міжнародний аеропорт Фізулі. Перший випробувальний політ в аеропорт був здійснений 22 серпня 2021 року. «Цей аеропорт також відіграватиме важливу роль для іноземних туристів, які відвідають Шушу, культурну столицю Азербайджану»⁵².

Значна увага у співпраці Туреччини та Азербайджану, приділяється реалізованим енергетичним проектам, що сприяють зміцненню енергетичної безпеки та співпраці з Європою: «Нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан і проекти Південного газового коридору нададуть можливість поставляти видобуті вуглеводні з

---

⁵⁰ Співпраця Туреччини та Азербайджану охоплює всі сфери: [Електронний ресурс]. – Режим Доступу: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-azerbaijan-cooperation-spans-all-fields-envoy>

⁵¹ Armenia, Azerbaijan and Russia sign Nagorno-Karabakh peace deal: [Електронний ресурс] / British Broadcasting Corporation. – Режим Доступу: <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564>

⁵² Відкриття аеропорта у Фізулі: [Електронний ресурс] / Руслан Регімов. – Режим доступу: <https://www.aa.com.tr/en/world/erdogan-azerbaijani-counterpart-to-open-fuzuli-international-airport-tuesday/2402047>

Каспійського моря до світу та Європи, що створює можливість для експорту своїх запасів»⁵³.

У сфері глобальних перевезень завдяки залізниці Баку-Тбілісі-Карс вантажі, які відправляються з Китаю, можна транспортувати в Європу та за її межі за короткий проміжок часу, проїжджаючи через Азербайджан і Туреччину. Тристоронні механізми, розроблені під керівництвом Туреччини та Азербайджану, зробили вагомий внесок у економічний розвиток регіону шляхом мирного співробітництва.

Варто відмітити, що 25 лютого 2020 року була підписана «Угода про взаємне скасування віз між Урядом Азербайджанської Республіки та Урядом Турецької Республіки», яка набула чинності в серпні, встановлено безвізовий термін перебування 90 днів для громадян обох країн. 10 грудня 2020 року було підписано Протокол № 1 між урядом Азербайджанської Республіки та урядом Турецької Республіки про внесення змін до Угоди про взаємне скасування віз між Урядом Азербайджанської Республіки та Урядом Турецької Республіки, підписаної 25 лютого 2020 року в Баку. Після набуття чинності вищезгаданого протоколу, громадяни двох країн отримали можливість подорожувати без візи з біометричною картою та іншими прикордонними документами та перебути без візи 90 днів. Таким чином, Угода, яка дозволяє використовувати ID-картку як документ про перетин кордону, була підписана вперше в історії Азербайджанської Республіки⁵⁴.

15 червня Туреччина та Азербайджан підписали Шушинську декларацію – пакт, який зосереджується на оборонному співробітництві та створенні нових транспортних

---

⁵³ Azerbaijan's Energy Resources and BTC (Bakü Tbilisi Ceyhan Is the Name Given to the Pipeline Project Being Built for Crude Oil Transfer) Project: [Електронний ресурс] / Scientific Research Publishing (SCIRP). – Режим доступу: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=98626>

⁵⁴ Прес-реліз Міністерства закордонних справ Азербайджанської Республіки за підсумками 2020 року: [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ Азербайджанської Республіки. – Режим Доступу: <https://mfa.gov.az/en/news/no48720-press-release-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan-on-the-results-of-2020>

маршрутів. Декларація підтверджує спільні зусилля двох армій перед обличчям зовнішніх загроз та реструктуризації та модернізації їхніх збройних сил⁵⁵.

Відносини між Іраном та Азербайджаном були прохолодними у 1990-х роках, світський Азербайджан стурбований експортом ісламської революції, а Іран підозріло ставиться до ізраїльсько-американсько-азербайджанських військових зв'язків. Однак за останнє десятиліття – а тим більше з моменту приходу до влади президента Хасана Рухані – відносини значно покращилися. Вони зосереджені на питаннях взаємної економіки, торгівлі, транзиту та зв'язків. Дві країни регулярно проводять економічні форуми та беруть участь у спільних інфраструктурних та інвестиційних проектах. Азербайджан надіслав чіткі сигнали, що не має наміру надавати свою територію для антиіранської військової діяльності, в той час як Іран, схоже, зменшив підтримку радикальних ісламістських угруповань в Азербайджані. Тим не менше, питання культурних прав 30 мільйонів етнічних азербайджанців на півночі Ірану, а також підтримка Іраном Вірменії продовжує впливати на двосторонні відносини.

З 2013 року в міждержавних відносинах відкрилася нова сторінка, а азербайджано-іранські відносини вступили в новий, динамічний і перспективний етап свого розвитку.

Одним з чинників, який сприяв розвитку відносин між Азербайджаном та Іраном є участь двох держав в проекті міжнародного транспортного коридору «Північ-Південь», тристороннє співробітництво між Азербайджаном, Іраном і Росією, а також між Азербайджаном, Іраном та Туреччиною, тісні зв'язки між політичними елітами двох держав, а також часті зустрічі представників Азербайджану та Ірану забезпечили загальне покращення азербайджано-іранських відносин на сучасному етапі.

---

⁵⁵ Шушанська декларація про союзницькі відносини між Азербайджанською Республікою та Турецькою Республікою: [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ Азербайджанської Республіки. – Режим доступу: <https://coe.mfa.gov.az/en/news/3509/shusha-declaration-on-allied-relations-between-the-republic-of-azerbaijan-and-the-republic-of-turkey>

Транспортний коридор «Північ-Південь» відіграє все більшу роль у зближенні Росії, Азербайджану та Ірану, що сприяє збереженню миру та безпеки в регіоні. Очікується, що значне скорочення транспортних витрат і часу перевезення з Південної Азії до Північної Європи зміцнить геополітичний альянс і залучить до нього інші країни, що відіграє важливу роль у формуванні регіонального торгового центру та збільшить не нафтові доходи Азербайджану та Ірану. Транспортні проекти «Північ-Південь» та «Схід-Захід» створюють сприятливу транспортну мережу для країн Центральної Азії та формують транзитний потенціал Азербайджану та Ірану, спільний розвиток яких є пріоритетом для обох країн.

Чотири роки тому – під час візиту Президента Ільхама Алієва до Ірану 23 лютого 2016 року було підписано угоду про співпрацю між урядами Азербайджану та Ірану у сфері продовження будівництва гідроелектростанцій «Худаферін» та «Giz Galaxy» на річці Аракс (границя між Іраном та Азербайджаном), їх функціонування та використання енергетичних і водних ресурсів. Ця угода проголошує принципи поваги до суверенітету та територіальної цілісності Азербайджану та Ірану, однакові права на воду та енергетичні ресурси «Худаферіна» і «Guz Galasy» гідроелектростанцій. Також наголошується на необхідності відновлення територіальної цілісності Азербайджану відповідно до резолюцій ООН⁵⁶.

Сьогодні, коли Азербайджану вдалося повністю відновити міжнародний кордон з Іраном, стало зрозуміло, що політичні сили, які критикували цю угоду, не розуміють не лише її політичного значення, але й процесів регіонального та глобального значення, у тому числі зростання авторитету, військового і політичного потенціалу Азербайджану.

Разом з тим, у відносинах між Азербайджаном та Іраном постійно виникають певні труднощі. Так, відносини між двома сусідніми країнами загострилися у вересні 2021 року, коли Тегеран заявив про присутність ізраїльських військ на кордоні з

---

⁵⁶ Mammadov S. Iran-Azerbaijan relations in the post- Karabakh war period: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tehrantimes.com/news/454579/Iran-Azerbaijan-relations-in-the-post-Karabakh-war-period>

Азербайджаном, а Баку звинувачував Іран у незаконному відправленні вантажівок в регіон Нагірного Карабаху⁵⁷.

Однією з причин звинувачень зі сторони Ірану є тісна співпраця Азербайджану з Ізраїлем, який є основним постачальником зброї до Азербайджану, який наприкінці минулого року виграв шеститижневу війну з сусідньою Вірменією за контроль над спірним регіоном Нагірного Карабаху.

Однак уже у листопаді 2021 року міністри закордонних справ Ірану та Азербайджану домовилися врегулювати розбіжності шляхом переговорів: «Сторони відзначили, що недавня риторика завдала шкоди двостороннім відносинам і що будь-які розбіжності повинні вирішуватися шляхом діалогу»⁵⁸.

Азербайджан розглядає Саудівську Аравію та інші країни Перської затоки як насамперед економічних та торговельних партнерів. Зовсім нещодавно уряд уклав угоди з двома великими енергетичними компаніями Перської затоки щодо розробки масштабних проектів відновлюваної енергії в Азербайджані. Поїздки з Перської затоки за останні п'ять років стрімко зросли після спрощених угод про візи з арабськими країнами. Примітно, що Азербайджан підтримує міцні відносини з Саудівською Аравією, навіть попри те, що відносини між Саудівською Аравією та Іраном погіршилися.

Нарешті, варто також згадати, що Азербайджан є однією з небагатьох мусульманських країн, яка підтримує активну співпрацю та політичний діалог з Ізраїлем. Торгівля між двома країнами зростає з року в рік, переважно у сферах оборони, ІТ-технологій, охорони здоров'я, сільського господарства та освіти. Народ Азербайджану та Ізраїлю також користується міцними особистими стосунками, якими керують активні спільноти діаспори в обох країнах.

---

⁵⁷ Мехді С. Зафар. Політичні непорозуміння між Азербайджаном та Іраном: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.aa.com.tr/en/world/iran-says-misunderstandings-with-baku-resolved/2413904>

⁵⁸ Азербайджан та Іран, розділені щодо Ізраїлю, домовилися налагодити відносини «через діалог»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-and-iran-divided-over-israel-agree-to-mend-ties-through-dialogue/>

Останні роки Азербайджан та Ізраїль активно співпрацюють в сфері торгівлі. Так, у квітні 2017 року Азербайджан та Ізраїль скасували подвійне оподаткування між країнами. «Оборонний та енергетичний сектори, двосторонній товарообіг між двома країнами у 2016 році склав 260 мільйонів доларів»⁵⁹, – сказав посол Ізраїлю в Азербайджані. За даними Державного митного комітету Азербайджану, загальний товарообіг між Азербайджаном та Ізраїлем у січні-лютому 2017 року склав 116,2 млн доларів, що на 17,5 відсотка більше, ніж за аналогічний період 2016 року.

У 2020 році товарообіг між Азербайджаном та Ізраїлем становив приблизно 200 мільйонів доларів США (крім поставок нафти).

В той же час, експорт Азербайджану до Ізраїлю склав 437,5 мільйонів доларів США протягом 2020 року, згідно з базою даних ООН COMTRADE про міжнародну торгівлю. Основну частку експорту складають мінеральне паливо, масла, продукти перегонки – 434.61 мільйонів доларів США та органічні хімічні речовини – 2.44 мільйони доларів США. Нижче в таблиці зазначені: овочеві, фруктові, горіхові страви насіння олійне, олійні плоди, зерно, насіння, плоди – в основному товари харчової та аграрної промисловості⁶⁰.

29 липня 2021 року в Тель-Авіві було засновано торгове та туристичне представництво Азербайджану.

Також Азербайджан активно розвиває відносини з Об'єднаними Арабськими Еміратами, на що вказують результати співпраці за 2019-2020 роки. Загальний обсяг ненафтової торгівлі між ОАЕ та Азербайджаном за перші дев'ять місяців 2020 року склав понад 1,2 мільярда дирхів. ОАЕ є найбільшим торговим партнером Азербайджану в Раді співробітництва в Перській затоці, оскільки на них припадає 76% торгівлі Азербайджану з країнами РСАДПЗ. Дві країни також мають активні відносини у сфері туризму, адже ОАЕ посідають шосте місце у світі за кількістю

---

⁵⁹ Посол Ізраїлю в Азербайджані: [Електронний ресурс] / Азербайджанське державне агентство новин. – Режим доступу: <https://azertag.az/en/xeber/1048879>

⁶⁰ Azerbaijan Exports to Israel: [Електронний ресурс] / Trading Economics. – Режим доступу: <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/exports/israel>

туристів, які відвідали Азербайджан, за даними за 2019 рік, які нарахували понад 70 тис. туристів.

У сфері інвестицій вартість еміратських інвестицій в Азербайджан у 2019 році склала \$2,2 млрд через проекти в секторах енергетики, транспорту, металургійної промисловості, технологічних рішень, харчової промисловості, логістики та інших. Між тим, Азербайджан інвестував понад 350 мільйонів доларів у ринки ОАЕ в багатьох секторах, зокрема в нерухомості, оптовій та роздрібній торгівлі, а також науково-технічній діяльності⁶¹.

Азербайджан прагне розглядатися як надійний партнер для регіонального співробітництва та партнерства. Ймовірно, це посилить відносини з країнами Близького Сходу щодо можливостей інвестування та створення спільних підприємств, особливо у ненафтовому секторі. Іранська фармацевтична промисловість та виробники автомобілів уже залучені, а азербайджанська державна нафтова компанія SOCAR інвестувала в турецький нафтохімічний та нафтопереробний сектори. Водночас необхідна співпраця у сфері безпеки та боротьби з тероризмом, гуманітарних викликів та потенційних можливостей для приватного сектора Азербайджану вийти на зовнішні ринки. Маючи на увазі важливість міцних зв'язків з країнами ЄС та СНД, Азербайджан наголосить на збалансованому зовнішньополітичному підході, а роль Близького Сходу продовжуватиме зростати.

Протягом поточного року продовжилась зовнішньополітична діяльність у ряді багатосторонніх та двосторонніх форматів.

2.3. Ключові виклики перед Вірменією у взаємодії з державами Близького Сходу

---

⁶¹ Президент Азербайджану підкреслив глибину відносин між ОАЕ та Азербайджаном: [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://www.khaleejtimes.com/global-business/azerbaijan-president-underlines-depth-of-relations-between-uae-and-azerbaijan>

Після розпаду Радянського Союзу вірменська дипломатія набагато менше стала залежати від зовнішніх чинників. Багатовекторна зовнішня політика Вірменії залишається в її національних інтересах.

Руйнівні події, які зазнала Вірменія за останні роки – оксамитова революція 2018 року, поразки у Карабахській війні 2020⁶² року та криза⁶³, що виникла внаслідок цього – не могли не вплинути на зовнішню політику країни. Зміна режиму викликала надію, що демократизація Вірменії гарантує міжнародну підтримку та захистить її від зовнішніх загроз. Друга карабахська війна чітко показала, наскільки наївними та необґрунтованими були ці очікування. Тепер Вірменія повинна намітити новий зовнішньополітичний курс у складних умовах, створених поразкою в Карабаху та напруженим протистоянням всередині країни.

Вірменія націлена на подальше поглиблення відносин з країнами-партнерами, союзниками та міжнародними організаціями. Розробка нових напрямків партнерства, налагодження ефективного діалогу з країнами включає ряд пунктів.

На сьогодні Російська Федерація є одним з основних стратегічних партнерів та союзників Республіки Вірменія. Ці відносини закономірно розвиваються та поглиблюються у всіх сферах з метою тісної співпраці для нейтралізації регіональних викликів. Особливе місце займає безпекова співпраця.

Вірменія націлена на те, щоб стати повноправним, активним та ініціативним членом Організації договору про колективну безпеку, Євразійського економічного союзу та Співдружності Незалежних Держав. Вірменія докладает максимум зусиль для розвитку своїх структур, зміцнення та піднесення міжнародного престижу. Важливою складовою зовнішньої політики Вірменії має стати включення важливих для Вірменії питань до порядку денного цих інституцій.

---

⁶² Чому Азербайджан виграв війну у Карабаху? Відповідають військові експерти: [Електронний ресурс] / British Broadcasting Corporation. – Режим Доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54912350>

⁶³ Політика поразки: чим закінчиться криза у Вірменії: [Електронний ресурс] / Фонд Карнегі за міжнародний мир. – Режим Доступу: <https://carnegiemoscow.org/commentary/83959>

На сьогодні Вірменія є членом більш ніж 70 різних міжнародних організацій, серед яких слід виділити: Азійський банк розвитку (Asian Development Bank), Східне партнерство ЄС, Східноєвропейська група ООН, Організація Чорноморського економічного співробітництва та ін.

Вірменія має тісний зв'язок з Ісламською Республікою Іран, що пов'язують дружні стосунки двох народів, які мають великий потенціал для поглиблення взаємодії. Співпраця з Іраном спрямована на збереження двосторонніх відносин вільних від впливу третіх країн та є зразком для поточного діалогу між країнами у всьому світі. У контексті регіональних подій вірменсько-іранське співробітництво має враховувати спільні інтереси.

З моменту здобуття незалежності у вересні 1991 року Вірменія завжди розглядала Іран як дружню державу та близького партнера. Вірменія високо цінувала збалансований підхід Ірану під час першої карабахської війни 1992-1994 років. Вірменсько-Іранський кордон був справжнім рятувальним колом для Вірменії на початку 1990-х років, коли Азербайджан та Туреччина закрили свої кордони, а шляхи через Грузію були ненадійними через внутрішню нестабільність. Вірменія та Іран продовжили дружні відносини після Карабахської війни, прагнучи сприяти економічному співробітництву. Флагманським проектом став газопровід Іран-Вірменія, який був запущений у березні 2007 року. Відповідно до двосторонньої угоди про обмін, Вірменія імпортує іранський газ та експортує електроенергію до Ірану на основі схеми – 1 кВт електроенергії на 3 кубометри газу. У 2018 році Вірменія імпортувала 567 мільйонів кубометрів іранського газу та експортувала до Ірану 1,839 мільярда кіловат-годин електроенергії.

Розвиток і зміцнення стратегічних зв'язків з Іраном є надзвичайно важливим, враховуючи, що Вірменія закрила кордони з Туреччиною та Азербайджаном. Вірменія співпрацює з Іраном у сферах транспорту, навколишнього середовища, охорони здоров'я, сільського господарства, науки, освіти та культури, включаючи міжрегіональне співробітництво. Незважаючи на те, що створення вільної економічної зони Мегрі у 2017 році на вірмено-іранському кордоні не набирає обертів,

покликане закласти основу для зміцнення економічних зв'язків з Іраном і одночасно вирішити соціально-економічні виклики Сюнікського регіону Вірменії.

Розвиток тісного партнерства та дружніх відносин з Грузією має першорядне значення для Вірменії та вірменського народу. Взаємодоповнюючі відносини між двома сусідніми країнами з різними векторами інтеграції завжди мають бути спрямовані на розвиток, вільний від будь-якого руйнівного зовнішнього впливу. Відкритий і прозорий діалог має бути основою цих відносин, що сприятиме поглибленню та розвитку співробітництва у різних сферах.

Міжнародні та американські санкції, введені проти Ірану, обмежували двостороннє співробітництво. У 2012 році Вірменія імпортувала з Ірану товарів на суму 219 мільйонів доларів, тоді як експорт до Ірану склав 108,5 мільйонів доларів США. У 2016 році імпорт з Ірану становив 164 мільйони доларів США, а Вірменія експортувала до Ірану лише на 75 мільйонів доларів США. Однак ядерна угода, підписана у 2015 році, сприяла розвитку двосторонніх економічних відносин. Імпорт з Ірану досяг 269 мільйонів доларів США у 2018 році, а експорт - 94 мільйони доларів США.

Тим часом слід зазначити, що США не змушували Вірменію припиняти економічні відносини з Іраном, розглядаючи їх як необхідність для Єревана, з огляду на блокаду, накладену на Вірменію Азербайджаном та Туреччиною. Навіть у травні 2018 року вихід США з ядерної угоди 2015 року не змінив цієї рівноваги. Вашингтон не вводив санкцій проти Вірменії на імпорт газу з Ірану або експорт туди електроенергії.

З 2016 року Вірменія та Іран разом з Грузією, Болгарією та Грецією розпочали переговори щодо встановлення міжнародного мультимодального транспортного коридору «Перська затока-Чорне море», що зв'язує Іран з Європою через Вірменію, Грузію та Чорне море. Деякі експерти з Вірменії згадували, що цей коридор може бути пов'язаний з китайською ініціативою «Один пояс, один шлях» через транзит між Китаєм та Іраном. Вірменія створила вільну економічну зону (ВЕЗ) у Мегрі поблизу кордону Вірменії та Ірану у грудні 2017 року, сподіваючись зміцнити двостороннє

економічне співробітництво. Іран підписав проміжну угоду з Євразійським економічним союзом (ЄАЕС) про створення зони вільної торгівлі у травні 2018 року, яка набула чинності у жовтні 2019 р. Вірменія, як член ЄАЕС, користується безтарифним експортом на ринки ЄАЕС. Одночасно Вірменія має доступ до системи ЄС GSP+ і може експортувати в ЄС товари з категоріями 6.400 тарифних позицій з нульовими або зниженими тарифами. Вірменія сподівалася, що запуск ВЕЗ «Мегрі» дасть можливість іранським компаніям відкривати там свої філії та експортувати свою продукцію як на ринки ЄАЕС, так і на ЄС.⁶⁴

Безпосередня допомога Туреччини Азербайджану до та після війни, включаючи передачу терористів у цей регіон, ще раз продемонструвала, що Туреччина становить загрозу для регіонального миру та сталого розвитку, включаючи вороже ставлення Туреччини до Вірменії, блокаду, її безумовну підтримку Азербайджану, застосування сили, нездатність змиритися з власною історією, а саме Геноциду вірмен, нездатність нейтралізувати його наслідки та небажання продовжувати вірменсько-турецьке зближення. Тим не менш, слід розробити інструментарій для прямого спілкування з турецьким суспільством, представлення підходів та ідей, що сприятиме налагодженню діалогу між народами.

Давні вороги Вірменія та Туреччина дали сигнал про готовність рухатися до відновлення дипломатичних відносин, майже через чотири десятиліття після закриття кордонів між двома сусідніми країнами.

У середині серпня 2021 р. переобраний прем'єр-міністр Вірменії Нікол Пашинян заявив, що він готовий до примирення з Туреччиною «без попередніх умов», тоді як президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган заявив, що Анкара може

---

⁶⁴ Відносини між Вірменією та Іраном та їх перспективи після Нагорно-Карабахського конфлікту: [Електронний ресурс] / Бенямін Погосян. – Режим доступу: <https://www.newgeopolitics.org/2021/05/25/armenia-iran-relations-and-their-perspectives-after-the-2020-karabakh-war/>

працювати над поступовою нормалізацією відносин, якщо Єреван «оголосить про готовність рухатися в цьому напрямку»⁶⁵.

Також були позитивні сигнали більше десяти років тому, під час дипломатичних зусиль у 2009 році відновити відносини, які стали відомі як «протоколи»⁶⁶. Однак, врешті-решт, вони зазнали поразки, оскільки Азербайджан тиснув на свого союзника Туреччину, щоб розірвати їх.

Після минулорічної війни між Вірменією та Азербайджаном, що підтримується Туреччиною, розрахунки всіх трьох сторін змінилися. А аналітики та чиновники з усього регіону кажуть, що цього разу можливість відновлення відносин є близькою як ніколи. Проте залишаються питання щодо потенційної ролі посередника, яку може зіграти Росія.

«Основна відмінність полягає в тому, що зараз Азербайджан не буде перешкоджати процесу примирення між Туреччиною та Вірменією», - сказав Рагіп Сойлу, керівник турецького бюро інформаційного веб-сайту Middle East Eye. «Карабахське питання майже вирішене, і Туреччина зробила більше ніж очікувалося на користь Баку. Існує новий рівень співпраці та союзу між Туреччиною та Азербайджаном, який встановив глибоку довіру та взаєморозуміння. Тож Туреччина може відкрити свої кордони, якщо Єреван не продовжуватиме висувати ідею Великої Вірменії».

«Туреччина сплатила свої внески Азербайджану», – сказав один високопоставлений урядовий представник уряду, виступаючи на умовах анонімності. «Азербайджан може знову заблокувати переговори, і Вірменія готова до такого сценарію. Але Азербайджану не слід недооцінювати там довгострокового впливу

---

⁶⁵ Cookman L. Are frosty relations between Turkey and Armenia thawing?: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/1/are-frosty-relations-between-turkey-and-armenia-thawing>

⁶⁶ Phillips, David L. Diplomatic History: The Turkey-Armenia Protocols: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8Z89MH2?fbclid=IwAR2diqKIGxrqSlg8qyu8gBOAfBw-11VIHjPvhgudCIRp99GvdkbO7DkjdhQ>

Туреччини», включаючи протурецькі політичні елементи та нову залежність Азербайджану від турецької зброї.

Азербайджан наполягає Вірменії підписати угоди для остаточного вирішення конфлікту⁶⁷, яке включатиме визнання останньою Нагірного Карабаху як території Азербайджану. Але Баку мовчав, коли Ердоган і Пашинян обмінювались позитивними сигналами, і Азербайджан навряд чи спробує включити свою програму до цього процесу, сказав Фаріз Ісмаїлзаде, проректор бакінського університету ADA.

«Я не думаю, що двостороння угода між Вірменією та Туреччиною обов'язково буде пов'язана з карабахським питанням»⁶⁸, – сказав Ісмаїлзаде для Eurasianet. «Але загалом очікується, що якщо відносини Туреччини та Вірменії нормалізуються, у Карабаху буде більше шансів на мир».

Близький Схід має унікальний потенціал для Вірменії. Неоціненну підтримку, проявлену для вірменського народу на важких історичних етапах, не можна забувати. Існує міцна традиція підтримувати один одного, яку потрібно продовжувати. Розвиток дружніх відносин з арабським світом, просування спільних програм порядку денного завжди повинні бути в центрі уваги Вірменії.

Вірменія стоїть перед важким вибором у своїй регіональній політиці – неіснуючі відносини з Туреччиною; «негативний нейтралітет» Грузії під час карабахської війни та гальмування відносин з Іраном. Росія пропонує відкрити комунікації в регіоні, що передбачає зв'язок залізниць Росія – Туреччина та Росія – Іран через Азербайджан, Південну Сюнікську область Вірменії та Нахіджеванську автономну область. Згідно з проектом планів, Вірменія отримає залізничне сполучення з Росією через Нахіджеван і Азербайджан, а з Іраном – з Нахіджевані. Проте транспортні шляхи, що проходять через Сюнікський район Вірменії вздовж

---

⁶⁷ Кучера Дж. Незважаючи на позитивну риторику, вірменсько-азербайджанські мирні переговори мають віддалену перспективу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/despite-positive-rhetoric-armenia-azerbaijan-peace-talks-a-distant-prospect>

⁶⁸ Меджлумян А. Перспективи нормалізації відносин Вірменії та Туреччини виявляються ближчими, ніж будь-коли: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/prospects-of-armenia-turkey-normalization-appear-closer-than-ever>

річки Аракс, що з'єднують Азербайджан і Нахіджеван, будуть під контролем Росії, а шляхи, що з'єднують Вірменію з Росією та Іраном через Азербайджан і Нахіджеванський автономний район, будуть під контролем Азербайджану. Між тим, залізниця, що проходить з Єревана в Росію через Нахіджеван, Сюнік, Південний Азербайджан і Баку, є досить довгою, і для Азербайджану буде нескладним завданням створити якісь проблеми чи ускладнення для вірменських потягів, що проходять цим маршрутом. Для Вірменії було б набагато краще використовувати залізницю Єреван-Іджеван-Азербайджан-Росія, запущену в 1980-х роках, як з логістики, так і з точки зору безпеки, але на сьогодні цей варіант не обговорюється.

Повна політична та військова підтримка Туреччини Азербайджану під час карабахської війни 2020 року погіршила і без того заплямовані почуття щодо Туреччини у Вірменії. Уряд Вірменії ввів 6-місячне ембарго на турецький імпорту з 1 січня 2021 року. Тим часом Туреччина принаймні публічно не змінила своїх основних вимог від Вірменії щодо відкриття кордонів і встановлення дипломатичних відносин – визнати весь Карабах частиною Азербайджану і відмовитися від міжнародної кампанії з визнання Геноциду вірмен.

Встановлення безпечного залізничного сполучення з Іраном може якимось чином активізувати економічні відносини Вірменії та Ірану, якщо нова адміністрація США повернеться до ядерної угоди 2015 року та скасує нові санкції, введені президентом Трампом у травні 2018 року. Тимчасова угода про вільну торгівлю між Євразійським економічним договором Союз та Іран також можуть сприяти цьому процесу. Проте Іран все ще підозріло дивиться на уряд Пашиняна. Заяви Єревану про те, що Вірменія є новим маяком демократії в регіоні після «оксамитової революції» у травні 2018 року, були сприйняті в Ірані як ознака того, що Вірменія збирається змінити свою проросійську політику та прагне налагодити тіснішу співпрацю. із США, що, на думку Тегерана, завдає шкоди його життєво важливим національним інтересам.

Грузія продовжує розглядати Туреччину та Азербайджан як своїх стратегічних партнерів, а Вірменію – як свого сусіда. Така ситуація ґрунтується на об'єктивній

реальності і відповідає задекларованій грузинській стратегії євроатлантичної інтеграції та її ворожості до Росії. Однак «негативна нейтральна» політика Грузії під час карабахської війни 2020 року викликала деякі антигрузинські настрої в частині вірменського суспільства, які не скоро зникнуть. Відносини між державами і надалі ґрунтуватимуться на декларованій дружбі, але з незначним похолоданням в політичному чи економічному вимірі. Якщо залізничне сполучення з Росією через Азербайджан буде надійним, це також зменшить значення Грузії для Вірменії як ключових воріт у світ.

Внаслідок неінформованої та безвідповідальної зовнішньої політики влади Республіки Вірменія у 2018-2020 роках Азербайджан та Туреччина мали можливість організувати масштабну військову агресію у провінції Арцаху, що призвело до великих людських втрат та матеріальних збитків, що призвело до глибокої кризи.

Головне завдання – подолати цю кризу та повернути питання Арцаху до нормального процесу врегулювання, заснованого на таких підходах:⁶⁹

1. Результати 44-денної війни через азербайджано-турецьку військову агресію не можуть змінити масштаб, логіку та принципи врегулювання, які ґрунтуються на основних нормах міжнародного права.

2. За словами Мінської групи ОБСЄ та інших представників міжнародного співтовариства, хоч припинення вогню і було встановлено зусиллями Росії, це питання не є вирішеним. Це має бути зроблено в рамках переговорного документу Мінської групи, який ґрунтується на трьох принципах, поважаючи право жителів Арцаху на самовизначення.

3. Відповідні вірменські структури мають бути активними в міжнародних організаціях для забезпечення засудження військової агресії Азербайджану та Туреччини з 27 вересня по 9 листопада 2020 року, включаючи залучення терористичних груп, обстріли цивільних будівель, лікарень, святинь та використання несанкціонованої зброї у спробі геноциду жителів Арцаху.

---

⁶⁹ Вірменія голосує: програми партії та альянсу, зовнішня політика: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.evnreport.com/elections/armenia-votes-party-and-alliance-programs-foreign-policy>

4. В результаті діяльності в міжнародних структурах Міністерства закордонних справ Вірменії та інших державних органів, території окупованих регіонів Шуші, Хадрут, Мартакерт, Мартуні та Аскеран, а також міста Шуші та Гадрут повинні бути повернутися до Арцаха.

5. Для забезпечення безпеки провінції Арцах Республіка Вірменія повинна підтримувати тривалу присутність російських миротворців, забезпечуючи їм статусу місії ОБСЄ.

6. Республіка Вірменія повинна підтримувати відновлення інфраструктури та будівель Арцаха, відновлення Армії оборони, зміцнення оборонних позицій, повернення всіх біженців до місць їх проживання, створення гідних умов життя та гарантій безпеки.

7. Вірменія має зробити великий внесок у зміцнення єдності суспільств Вірменії та Арцаха.

Загалом, для зовнішньої політики Вірменії актуальним є близькосхідний вектор і аналітики сучасний зовнішньополітичний курс держави часто називають «поверненням на Близький Схід». Єгипет та Саудівська Аравія розглядаються як перспективні партнери, з якими варто налагодити тісніші відносини у регіоні, поза наявними контактами з Іраном.

Висновки до Розділу 2

Становлення Південного Кавказу, як окремого регіону, почалося після розпаду Радянського Союзу. Першим питанням, яке внаслідок цього виникло став вибір напрямків та пріоритетів зовнішньої політики. Для одних держав, таких як Азербайджан та Вірменія вибір зупинився на регіональних сусідах: Азербайджан-Іран, Азербайджан-Туреччина, Вірменія-Росія.

Так, Туреччина та Іран зацікавлені у відносинах з Азербайджаном в більшій мірі через енергетичні питання, але поряд з цим їх об'єднує й спільна віра. Усі три країни є членами Організації ісламського співробітництва.

Вірменія серед своїх пріоритетів виділяє відносини з Росією, які довгий час виступали гарантією безпеки в країні. Хоча на сьогодні політика Вірменії в цьому плані дещо змінюється і вони розглядають можливості для співпраці з іншими державами в регіоні, зокрема орієнтуючись на Близький Схід. Натомість Грузія пішла шляхом прозахідної політики, хоча активно бере участь в політичному житті регіону.

На сьогодні регіональна політика має більший зміст ніж це було 20 років назад. Близькосхідний вектор країн Південного Кавказу в зовнішній політиці повинен орієнтуватися не тільки на особливості окремих держав Близького Сходу, а й на інтереси США, Росії та Європейського Союзу.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БЛИЗЬКОСХІДНОГО ВЕКТОРУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ

1.3. Проблеми зовнішньої політики країн Південного Кавказу на Близькому Сході

Країни Південного Кавказу ведуть активну зовнішню політику з сусідніми державами, зокрема з державами Близького Сходу. Основні інтереси держав лежать в сферах економіки, торгівлі, туризму та розвитку енергетичного потенціалу. Важливим фактором, що впливає на це є безумовно географічна близькість і культурна спорідненість, але, разом з цим, Південний Кавказ часто виступає ареною військових та політичних конфліктів.

Економічні інтереси держав Південного Кавказу стимулюють їх до нових, більш тісних форм безпекової співпраці, а включення Південного Кавказу в глобальні торговельні та енергетичні потоки роблять його предметом підвищеної уваги та суперництва потужних світових гравців. Разом з тим, вони повинні враховувати нестабільну ситуацію на Близькому Сході, яка зумовлена частими воєнними конфліктами в цьому регіоні.

Протягом багатьох років політика та конфлікти на Близькому Сході перекинулися на багато інших регіонів світу. Міграційні кризи, тероризм та політична нестабільність на Близькому Сході вплинули на зовнішню та внутрішню політику та політику Північної Америки та Європи. Ці частини світу знаходяться за тисячі миль від Багдада, Єрусалиму, Дамаску та інших столиць Близького Сходу, але Південний Кавказ, є набагато ближче, а отже, це особливо важливий випадок для політичних гравців світового рівня. Його наближеність до Близького Сходу, а також сильні економічні, а в деяких випадках і історичні зв'язки між цими двома регіонами означають, ймовірно, що в майбутньому Південний Кавказ буде як більш

спорідненим, так і більш підданим впливу зовнішньої політики країн Близького Сходу.

Оскільки Південний Кавказ знаходиться на північ від Близького Сходу, на південь від Росії та на схід від Туреччини, неминуче вплине на нього і зміна політичної обстановки на Близькому Сході. Більше того, три країни цього регіону - Азербайджан, Вірменія та Грузія – мають різні позиції щодо Близького Сходу та США⁷⁰.

Азербайджан залишається близьким з Туреччиною і стурбований великою кількістю етнічного азербайджанського населення в Ірані. Тим не менш, оскільки Азербайджан все ще має одні з найбільших запасів нафти за межами Росії та самого Близького Сходу, Азербайджан має інтереси та ресурси, які збігаються з багатьма західними країнами-сусідами.

Вірменія намагається позбутися свого попереднього амплуа як майже російського союзника, що могли би використати західні країни, щоб збалансувати зростаючий вплив Росії на Близькому Сході. В останні роки Вірменія почала приймати біженців із Сирії, Іраку та інших країн. Хоча їх кількість все ще відносно невелика, вона, ймовірно, зросте в майбутньому, оскільки люди продовжуватимуть тікати від, здавалося б, нескінченних війн на Близькому Сході. Так, наприклад, станом на жовтень 2020 року Вірменія прийняла близько 109 тис. біженців та шукачів притулку. Переважна більшість (близько 90 тис. осіб) прибула у період з вересня по жовтень того ж року внаслідок загострення конфлікту в Нагірному Карабасі⁷¹.

Зі свого боку, Грузія вже давно підтримує західні, особливо американські, інтереси на Близькому Сході – зокрема, посилаючи війська воювати разом з американцями в Іраку (2007 р.), залишаючись також твердим союзником Ізраїлю⁷². До

---

⁷⁰ Кавказ і Близький Схід: [Електронний ресурс] / Лінкольн Мітчелл – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/caucasus-and-middle-east>

⁷¹ Вірменія: [Електронний ресурс] / Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/armenia.html>

⁷² Сили оборони Грузії: роль військового партнерства: [Електронний ресурс] / Русудан Забахідзе. – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/georgian-defense-forces-role-military-partnerships>

сьогодні США допомагають Грузії у проведенні військових навчань. З моменту встановлення дипломатичних відносин до кінця 2018 року продажі зброї між сторонами досягли 25 мільйонів доларів⁷³. Грузія також є найбільш західно-орієнтованою країною в регіоні. Незважаючи на те, що її боротьба за зміцнення демократії є розчаруванням для багатьох, Грузія все ще залишається набагато демократичнішою та вільнішою, ніж сусідні країни регіону та більшої частини Близького Сходу.

За останні 20 років одним з найбільш незвичайних, хоча і неправдиво занижених по важливості і впливу подій в регіоні є те, що війна, нестабільність і конфлікти на Близькому Сході – в Іраку, Сирії та інших країнах – не перекинулися на Південний Кавказ, не враховуючи внутрішньорегіональний Нагірно-Карабахський конфлікт.

Загалом можна визначити декілька проблем, що впливають, в тій чи іншій мірі, на формування зовнішньополітичного вектору Південного Кавказу на близькому сході: військові конфлікти, політична нестабільність, етнічні та культурні зв'язки, геополітичний фактор та зацікавленість світових партнерів у пануванні в регіоні.

Найбільш складним і небезпечним для Грузії, Вірменії та Азербайджану є питання військових конфліктів на Близькому Сході та безпекова політика в регіоні.

Ризики ззовні регіону завжди були вторинні; країни, які оточують Південний Кавказ, ніколи не були зразками демократії, але бачилися досить стабільними. Правила гри більш-менш дотримувалися, модель взаємин між зовнішніми і внутрішніми акторами залишалася в цілому незмінною. Це не означає, що відносини обов'язково були хорошими – так, у Туреччині з Вірменією майже немає дипломатичних відносин, а російсько-грузинські відносини були поганими навіть і до 2008 року. Але в цілому ситуація була передбачуваною. Близький Схід, що лежить на південь від Ірану і Туреччини, теж виглядав досить стабільним і передбачуваним, навіть незважаючи на фактичний розпад Іраку. У всякому разі у державах Південного

---

⁷³ Відносини Грузії з Ізраїлем та США: [Електронний ресурс] / Доктор Рой Єллінек. – Режим доступу: <https://besacenter.org/georgia-relations-israel-us/>

Кавказу Близький Схід не розглядали як джерело загроз чи ризиків для їх внутрішньої та зовнішньої політики.

Ситуація змінилася кардинально за короткий за історичними мірками період. Після війни 2008 року Абхазія і Південна Осетія були визнані Росією і отримали від Росії гарантії безпеки. Реальних можливостей дестабілізації абхазького і південно-осетинського конфліктів більше немає. У двох з трьох південно-кавказьких держав загроза відновлення бойових дій фактично зійшла нанівець внаслідок втручання зовнішнього гравця: тепер будь-яке загострення загрожує втягненням Росії в конфлікт, і в силу цього апріорі неможливе. З Карабахським конфліктом ситуація виглядала дещо інакше, де один одному протистоять країни з потенціалом одного порядку: відмінність військової могутності Вірменії та Азербайджану незрівнянна з різницею військових потенціалів Грузії і Росії. Однак і щодо цього конфлікту основні зовнішні фактори відіграють стримуючу роль або як мінімум намагаються уникати дій, що можуть призвести до загострення⁷⁴.

Іншим серйозним викликом для регіону стала війна в Сирії. У міру посилення участі Росії в Сирії наприкінці 2015 року, а також в результаті значного погіршення Російсько-Турецьких відносин, країни Південного Кавказу збільшили своє озброєння, що стало фактором виникнення потенційних конфліктів в цьому регіоні⁷⁵.

Росія, внаслідок розростання конфлікту з Туреччиною у 2015-2016 роках через збиття літака СУ-24 та вбивство посла Росії Андрія Карлова в Анкарі, розпочала процес нарощення військового контингенту у Вірменії. Туреччина, у свою чергу, активізувала військово-політичну співпрацю з Азербайджаном.

Навіть при тому, що сьогодні між Росією і Туреччиною немає відкритого конфлікту, відносини Росії з Туреччиною схожі на нескінченний командний матч на

---

⁷⁴ Південний Кавказ: зміна географії: [Електронний ресурс] / Олександр Іскандарян. – Режим доступу: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/yuzhnyy-kavkaz-smena-geografii/>

⁷⁵ Близькосхідний конфлікт ризикує перекинутися на Кавказ [Електронний ресурс] / Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем миру. – Режим доступу: <https://www.sipri.org/commentary/blog/2016/middle-east-conflict-risks-overspill-caucasus>

багатьох дошках одночасно. Події в російсько-турецьких відносинах підкреслюють, що мир в кінцевому підсумку має стати регіональним процесом, який не можливий без участі країн Південного Кавказу, покликаним відновити відносини безпеки, які були напружені та зруйновані війною в Сирії та навколо неї⁷⁶.

Конфлікт в Сирії показує тільки одну зі сторін зовнішньо-політичного впливу на політику Південного Кавказу. Всі ці, а також багато інших обставин, втягують країни Південного Кавказу в близькосхідну кризу.

В науковому середовищі це явище отримало назву «спіловер» (від англ. spillover), що перекладається як «переливання через вінець». Поширенню цього явища сприяє зовнішня підтримка військових конфліктів, зазвичай це участь країн, які мають певні економічні та політичні інтереси в розвитку конфлікту, або несанкціоноване втручання в конфлікт третьої країни⁷⁷.

Зважаючи на це, для країн Південного Кавказу завжди існує ризик перетворитися на «поле для гри» учасників близькосхідної системи міжнародних відносин.

Рівень культурного, етнічного, мовного та релігійного різноманіття був різним для держав Південного Кавказу та Туречинни. Подібним чином, ресурси для культурної та мовної гомогенізації були різними в Туреччині та на Південному Кавказі. У радянській версії, переважно успадкованій пострадянськими Азербайджаном, Вірменією та Грузією, існувала сувора ієрархія, яка надавала найвищий статус «титультній нації» (домінуючій групі), яка керувала радянською республікою. Відповідно нижчі, але гарантовані статуси були надані етнічним меншинам (групам). Якщо етнічна група не була визнана державою і не отримала статусу, то всі її представники ставали частиною панівної спільноти. В державницькій

---

⁷⁶ Близькосхідний конфлікт ризикує перекинутися на Кавказ [Електронний ресурс] / Стокгольмський міжнародний інститут дослідження проблем миру. – Режим доступу: <https://www.sipri.org/commentary/blog/2016/middle-east-conflict-risks-overspill-caucasus>

⁷⁷ Янг В. Наслідки конфлікту в Сирії: Оцінка факторів, які сприяють і перешкоджають поширенню насильства: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt1287mxx.9?seq=1#metadata_info_tab_contents

ідеології (як і в Туреччині) колективні права завжди були вище прав окремої людини. Крім того, ХХ століття стало епохою масових насильницьких депортацій та вимушеної міграції, що залишило особливий слід у складі населення у всіх чотирьох країнах.

У пострадянський період Вірменія практично перетворилася на моноетнічну державу. Найбільш значною етнічною групою, що залишилася, є невеликі громади єзидських курдів. В Азербайджані відбувається швидка етнорелігійна та мовна гомогенізація, незважаючи на певну різноманітність. Офіційно гарантуються колективні права росіян, євреїв, лезгінів, аварів, талишів та кількох інших груп. Грузія залишається найбільш етнічно різноманітною на Південному Кавказі. Туреччина за останні два десятиліття пройшла великий шлях до європейської інтеграції; багато було зроблено для визнання колективних прав різних груп (насамперед курдів, вірмен та греків), але конфлікти стають ще більш гострими. Незважаючи на ці відмінності, у всіх чотирьох випадках національні громадянські суспільства, по суті, ніколи не були побудовані, і ми маємо справу з етнонаціями⁷⁸.

Дещо інше виглядає етнічна проблема Азербайджану та Ірану. Для Азербайджану Ісламська Республіка Іран – це не просто звичайна країна. Перш за все, Іран є південним сусідом Азербайджанської Республіки. Дві держави мають більше як шістсот кілометрів сухопутних кордонів. Ці дві країни також межують між собою в Каспійському морі. Обидві країни поділяють цінності свого спільного минулого та деякі елементи спільної культури. Азербайджан є другим за чисельністю шийтського населення у світі, після Ірану. Членство обох країн у мусульманських та регіональних організаціях, таких як Організація ісламської конференції та ЕКО, є показником спорідненості країн з точки зору географії та релігії.

Географічне розташування Азербайджану є найвпливовішим чинником у відносинах між Азербайджаном і Іраном. Азербайджанська Республіка охоплює лише частину того, що ми насправді вважаємо Азербайджаном: друга частина

---

⁷⁸ Санамян Е. Етнічні групи та конфлікти на Південному Кавказі та в Туреччині: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://caucasusedition.net/ethnic-groups-and-conflicts-in-the-south-caucasus-and-turkey/>

Азербайджану знаходиться в Північно-Західному Ірані (територія також відома як Іранський Азербайджан, або Південний Азербайджан). Азербайджанські турки в Ірані становлять значну частину населення цієї країни, але позбавлені своїх національних прав. Цей фактор є центральним у розумінні відносин між Азербайджаном та Іраном.

Незважаючи на меншу територію та населення, Північний Азербайджан (тобто Азербайджанська Республіка) є політичним, ідеологічним та культурним центром нації (тобто Північний Азербайджан плюс Південний Азербайджан). Але його складне геополітичне положення змушує Азербайджанську Республіку шукати союзників всередині та за межами регіону. Багато політиків вважають, що Південний Азербайджан може бути найвірнішим і найсильнішим союзником у найближчому майбутньому. Таким чином, ідея єдиного Азербайджану дуже популярна в Азербайджанській Республіці.

В цілому проблеми зовнішньої політики Південного Кавказу на Близькому Сході зводяться до двох пунктів, перший з яких – це національні меншини, а другий – часті військові конфлікти. Так, якщо з другим більш-менш зрозуміло, то перший пункт потребує роз'яснення. Велика кількість національних меншин, як проблема формування зовнішньої політики Південного Кавказу зумовлена, перш-за-все, великою часткою біженців в цих регіонах і релігійною різноманітністю, основу якої складають мусульмани та християни. Тому країни Південного Кавказу часто повинні орієнтуватися на інтереси держав, чиї меншини в найбільшій мірі представлені на їхній території.

3.2. Основні перспективи розвитку сучасної зовнішньо-політичної ситуації в «Західній Азії» та роль Південного Кавказу в її формуванні

Основна частина політичних зв'язків Південного Кавказу у зовнішній політиці сформована навколо держав-сусідів, таких як: Росія, Туреччина та Іран. Вони звичайно відіграють значну роль в цьому плані. Однак більша частина зовнішньої політики країн Південного Кавказу виходить за межі цього трикутника та охоплює

держави Перської затоки, Ізраїль, Східну Європу тощо. Не менш важливе місце посідають Європейський Союз і США.

Так, основними аспектами політики Туреччини щодо Південного Кавказу є зміцнення незалежності та суверенітету країн регіону та підтримка їхніх інтеграційних зусиль із євроатлантичними структурами, одночасно зберігаючи та посилюючи регіональне співробітництво та політичну і економічну стабільність. Туреччина має глибоко вкорінені історичні та культурні зв'язки з Південним Кавказом, який служить мостом, що з'єднує Туреччину з Центральною Азією⁷⁹.

Після розпаду Радянського Союзу, Туреччина однією з перших визнала незалежність Азербайджану, Вірменії та Грузії. У наступні роки Туреччина налагодила хороші відносини з Азербайджаном та Грузією. Однак подібного імпульсу у турецько-вірменських відносинах не вдалося досягти через окупацію Нагірного Карабаху Вірменією та негативне ставлення Вірменії до Туреччини. Після окупації Вірменією Кальбаджарського регіону Азербайджану в 1993 році кордон між двома країнами був закритий.

Протягом їхньої незалежності відносини Туреччини з Азербайджаном та Грузією стрімко поживались і досягли нинішнього високого рівня розвитку. Як прояв тісних стосунків з Азербайджаном та Грузією, були створені Ради стратегічного співробітництва високого рівня (англ. High Level Strategic Cooperation Council, HLSC) та регулярно відбуваються взаємні візити на високому рівні. Крім того, разом з Азербайджаном за участю інших країн регіону були створені механізми тристороннього та чотиристороннього співробітництва.

Відповідно до мети Туреччини створити спільну зону процвітання в регіоні Південного Кавказу, Туреччина також надає значення регіональним проектам співпраці та розвитку. З цією метою запрацювали нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан і газопровід Баку-Тбілісі-Ерзурум, залізниця Баку-Тбілісі-Кар та Трансанатолійський газопровід (TANAP).

---

⁷⁹ Відносини Туреччини з країнами Південного Кавказу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-southern-caucasus.en.mfa

З метою встановлення миру та стабільності на Південному Кавказі Туреччина підтримує вирішення конфліктів у регіоні (Нагірний Карабах, Абхазія та Південна Осетія) мирними засобами в межах територіальної цілісності та суверенітету Азербайджану та Грузії.

У зв'язку з цим Туреччина також зберігає свою волю щодо нормалізації відносин з Вірменією. Проте процес був перерваний спочатку призупиненням Вірменією Цюріхських протоколів, потім вилученням протоколів з парламенту у лютому 2015 року. В грудні 2017 року Міністерство закордонних справ Вірменії оголосило, що «Протокол про формування дипломатичних відносин між Туреччиною та Вірменією» буде оголошено Єреваном недійсним з весни 2018 року⁸⁰. Як наслідок він втратив чинність, у березні 2018 року.

Для більшості спостерігачів регіон Південного Кавказу може не займати перше місце у зовнішньополітичній програмі Ізраїлю. Це розумне припущення, оскільки жодна з трьох держав – Азербайджан, Вірменія та Грузія – не межує з Ізраїлем. Більш того, регіон є осередком етнічних боїв, три триваючі сепаратистські конфлікти в Південній Осетії, Абхазії та Нагірному Карабаху ще більше ускладнюють політичну стабільність. Разом з тим, Південний Кавказ є одним з пріоритетних регіонів в зовнішній політиці Ізраїлю. Однією з причин співпраці Ізраїлю з країнами Південного Кавказу є присутність Росії та Туреччини, чия політика має сумнівну репутацію. З цих же причин до 2008 року грузинську армію значною мірою забезпечували ізраїльські військові технології. Однак російсько-грузинська війна, що вибухнула в серпні 2008 року, спричинила припинення ізраїльського експорту, через тиск зі сторони Росії⁸¹.

Крім військових зв'язків, Грузія цікавить Ізраїль з економічної точки зору: ізраїльські інвестиції відіграють важливу роль в економіці Грузії. Більш того, Грузія є

---

⁸⁰ Глава МЗС Вірменії: Ми оголосимо підписаний з Туреччиною протокол недійсним: [Електронний ресурс] / Служба новин ВІА. – Режим доступу: <https://m.bianet.org/english/politics/192404-armenian-fm-we-will-declare-protocol-signed-with-turkey-null-and-void>

⁸¹ Ізраїль і Південний Кавказ: побудова нового підходу: [Електронний ресурс] / Еміль Авдаліані. – Режим доступу: <https://besacenter.org/israel-south-caucasus/>

геополітично важливою, оскільки на її узбережжі Чорного моря є кілька великих портів, які легко можна використовувати у комерційних та військових цілях.

Що стосується Вірменії, відносини Ізраїлю є дещо віддаленими вже більше десяти років. Однією з основних суперечок між Вірменією та Ізраїлем є поставки ізраїльської зброї до Азербайджану. Ці поставки відіграли важливу роль як у Першій, так і Другій карабаській війні між Вірменією та Азербайджаном. В жовтні 2020 р. Вірменія відкликала свого посла в Ізраїлі на знак протесту проти продажу ізраїльської зброї Азербайджану⁸².

Це підводить нас до відносин між Ізраїлем та Азербайджаном. Як було зазначено Ізраїль здійснював поставку військових технологій Азербайджану, що значною мірою негативно вплинуло на відносини між Ізраїлем і Вірменією. Крім цих військових зв'язків, Азербайджан важливий для Ізраїлю завдяки його великим запасам нафти. У разі потреби країна потенційно може стати основним постачальником нафти Ізраїлю.

Таким чином, відносини Ізраїлю з кожною з трьох держав Південного Кавказу залежать від специфічних економічних та військових інтересів – інтересів, які містяться у складному ширшому контексті. Кожна держава має власні відносини зі своїми більшими сусідами – Росією та Туреччиною. Ізраїльська дипломатія повинна подолати складну політичну місцевість, де помилка може призвести до погіршення зв'язків Ізраїлю з Туреччиною чи Росією.

Маючи це на увазі, є ще одна ймовірна причина, чому дипломатія Ізраїлю щодо Південного Кавказу стала активнішою за останній рік або близько того. Причина – Іран.

Співпраця Ірану з Азербайджаном вигідна в плані створення економічного коридору разом з Росією. Крім того Іран націлений обмежити співпрацю Ізраїлю з Баку. Тегеран часто звинувачував Азербайджан у дозволі ізраїльським військовим використовувати його територію для спостереження за діями Ірану.

---

⁸² Вірменія відкликала посла в Ізраїлі через продаж зброї Азербайджану: [Електронний ресурс] / Нвард Ованесян, Рамі Аюб. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-israel-idUSKBN26M76L>

Можна стверджувати, що зовнішня політика Ізраїлю диверсифікована щодо держав Південного Кавказу. Більше того, приблизно за останній рік Ізраїль розширив свою дипломатичну діяльність у регіоні, щоб збігтися з посиленням зусиль Ірану щодо Грузії, Азербайджану та Вірменії.

Що стосується країн Аравійського півострова, то Грузія, Азербайджан та Вірменія намагаються зберігати нейтралітет та будувати міцні зв'язки як з Катаром, так і з іншими країнами Перської затоки, незважаючи на дипломатичний конфлікт між Катаром та Саудівською Аравією, ОАЕ, Єгиптом та Бахрейном у 2017 році⁸³.

Навіть зараз усе не так однорідно, як може здатися на перший погляд: зводити все до моделі Іран-Вірменія-Катар проти Туреччини-Азербайджану-Саудівської Аравії — хибне рішення. Насправді ж, все набагато складніше, а зсуви у вигляді потепління відносин та формування геополітичного трикутника Москва – Анкара – Тегеран зводять нанівець вищезгадану модель.

Грузія, Вірменія та Азербайджан проводять зовнішню політику й у європейському, російському чи китайському вимірі. Близькосхідні гравці є лише одними з тих, хто бажає перетворити Кавказ на власну сферу впливу.

На економічному фронті енергетичні трубопроводи та транспортні коридори з Азербайджану через Грузію до Туреччини відкрили ресурси Каспію для південно-східної Європи та Близького Сходу, надаючи Азербайджану вплив на декілька середземноморських держав. Ізраїль давно закликає Азербайджан застрахуватися від Ірану. Сьогодні приблизно 40–45 відсотків⁸⁴ ізраїльського імпорту нафти походить з Азербайджану, що робить його третім за величиною експортним ринком Азербайджану після Італії та Туреччини. Експорт енергоносіїв до Ізраїлю також допоміг прискорити політичні зв'язки та зв'язки у сфері безпеки. Азербайджан є

---

⁸³ Відлига по-арабськи: чи розтане лід між Катаром та Саудівською Аравією: [Електронний ресурс] / Аналітичний центр ADASTRA. – Режим доступу: <https://adastra.org.ua/blog/vidliga-po-arabski-chi-roztane-lid-mizh-katarom-ta-sauidivskoyu-araviyeyu>

⁸⁴ Дані про торгівлю Азербайджану за 2019 рік: [Електронний ресурс] / Світовий банк. – Режим доступу: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AZE/Year/LTST/Summary>

другим за величиною покупцем ізраїльської зброї⁸⁵, яка була виставлена, коли Баку розгорнув ізраїльські безпілотники під час останнього конфлікту в Нагірному Карабаху. Ізраїль також сприяє тіснішому сільськогосподарському співробітництву, використовуючи бажання Азербайджану диверсифікувати свою залежність від вуглеводнів.

Так, для прикладу, Албанія та Італія отримують азербайджанський газ через Трансадриатичний газопровід, який подається від Трансанатолійського газопроводу, який перетинає всю ширину Туреччини від кордонів Грузії до Греції⁸⁶. Це дозволяє Азербайджану постачати на турецький ринок 6 мільярдів кубометрів газу, а ще 10 мільярдів кубометрів передбачено для транзиту далі в південну Європу. Нещодавня угода між Азербайджаном і Туркменістаном про спільну розробку свого спірного каспійського газового родовища Кяпаз/Сардар може в кінцевому підсумку дозволити поставкам газу з Центральної Азії досягти Середземного моря. Країни Південного Кавказу вже давно просувають енергетичні коридори, але економічна життєздатність таких маршрутів значною мірою залежатиме від поточних змін на світових енергетичних ринках та переходу до низьковуглецевого майбутнього.

Припинення вогню між Вірменією та Азербайджаном за посередництва Москви в листопаді 2020 року передбачає створення нових транспортних маршрутів через обидві країни⁸⁷. Теоретично ці маршрути можуть з'єднати Росію безпосередньо з Туреччиною та Іраном, створюючи нові сполучення з півночі на південь та схід-захід. Це потенційно як посилить присутність Росії в регіоні, так і створить нові зв'язки між Каспійським морем, Середземним морем і Перською затокою. Такі плани нервують

---

⁸⁵ Азербайджан став першою країною з мусульманською більшістю, представленою в Американсько-ізраїльському комітеті громадських зв'язків: [Електронний ресурс] / Мушвіг Мехдієв. – Режим доступу: <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-becomes-1st-muslim-majority-country-represented-at-aipac-2020-3-9-0/>

⁸⁶ Азербайджанський газ надходить до Албанії, оскільки проєкт ТАР наближається до поставок ЄС: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.intellinews.com/azerbaijani-gas-reaches-albania-as-tap-project-moves-nearer-to-eu-deliveries-184000/>

⁸⁷ Незавершені справи у Вірменсько-Азербайджанському конфлікті: [Електронний ресурс] / Томас Де Ваал. – Режим доступу: <https://carnegieeurope.eu/2021/02/11/unfinished-business-in-armenia-azerbaijan-conflict-pub-83844>

грузинський уряд, який побоюється, що будь-яка нова спонсорована Росією транспортна інфраструктура підірве її роль як ключового торгового шляху зі сходу на захід між Каспійським і Середземним морями. Деякі із запланованих проєктів також хвилюють Вірменію, враховуючи дефіцит довіри як до Анкари, так і до Баку⁸⁸. Вірменська настороженість, відсутність всеосяжного плану миру чи стабілізації в Нагірному Карабаху та тривала геополітична ізоляція Ірану ускладняють це нове бачення регіонального транзиту.

Іран також відновлює себе на Кавказі. Тегеран запропонував власну мирну ініціативу, оскільки нагорно-карабахський конфлікт 2020 року тривав. Після припинення вогню за посередництва Росії Іран прийняв формат 3+3 — запропонований Туреччиною механізм регіонального співробітництва, який об'єднує три кавказькі держави з Іраном, Росією та Туреччиною⁸⁹. Цей механізм більше нагадує поєднання кооперативної та бойової динаміки, яку три держави використовують у Сирії. Ця пропозиція отримала теплу підтримку з боку кавказьких країн, особливо Грузії. Вони насторожено ставляться до прагнень Ірану, Росії та Туреччини домінувати в регіоні без будь-якої протизаги з боку Заходу чи інших потужних гравців.

Однак Іран є головним ринком як для азербайджанського, так і для вірменського експорту в регіон Перської затоки. Обидві кавказькі країни як і раніше прагнуть побудувати транспортну інфраструктуру на південь, щоб вийти на ширші ринки Перської затоки.

Іранські відвідувачі також були важливими для туристичної індустрії Вірменії, Азербайджану та Грузії до економічних проблем Ірану в 2018 році та пандемії коронавірусу. Головний сектор зростання та важливе джерело зайнятості для

---

⁸⁸ Вірменія пропонує відновити залізничне сполучення через Азербайджан до Росії: [Електронний ресурс] / Ані Меджлумян. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/armenia-proposing-restoration-of-rail-route-through-azerbaijan-to-russia>

⁸⁹ Туреччина, Іран та Кавказ: формат 3+3: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hurriyetdailynews.com/ankara-hopes-us-returns-to-iran-nuclear-deal-162018#:~:text=Turkey%20and%20Iran%20have%20proposed%20a%203+3%20format,and%20other%20leaders,%E2%80%9D%20%C3%87avu%C5%9Fo%C4%9Flu%20said,%20speaking%20at>

економік Вірменії та Грузії, туризм у регіоні зосереджений переважно на малому бізнесі. Пік іранського туризму припав на 2017–2018 роки, коли 220 тис.⁹⁰ іранців відвідали Вірменію, 320 000⁹¹ приїхали до Грузії, 360 000⁹² – до Азербайджану. У 2018 та 2019 роках він значно знизився, хоча Іран залишається серед п'ятірки країн походження туристів трьох кавказьких країн.

Інші країни Перської затоки також почали інвестувати в туристичний, банківський, будівельний та енергетичний сектори на Південному Кавказі, хоча, як правило, утримувались від політичної чи військової участі, яку вони ведуть на Близькому Сході (іншими словами, Саудівська Аравія в Ємені або ОАЕ в Лівії).

Саудівська Аравія нещодавно оголосила про угоду щодо будівництва вітропарку в Азербайджані, тоді як ОАЕ інвестували понад 2 мільярди⁹³ доларів у спільний еміратсько-азербайджанський інвестиційний фонд, створений у 2016 році. Торгівельний оборот між Азербайджаном та ОАЕ також зріс за останні роки, хоча і залишається відносно мінімальним у 240 мільйонів доларів у 2019 році. Проте існує великий торговий дисбаланс, оскільки імпорт Еміратів до Азербайджану значно перевищує азербайджанський експорт. Баку сподівається, що еміратські інвестиції можуть допомогти Азербайджану відновити раніше окуповані вірменськими військами території.

Тим часом Вірменія та Грузія розглядають Перську затоку як потенційний ринок для експорту сільськогосподарської продукції та прагнуть укласти угоди про вільну торгівлю з Радою співробітництва країн Перської затоки. Заможні жителі

---

⁹⁰ Вірменія готується належним чином прийняти іранських туристів під час Навруз: [Електронний ресурс] / Анна Гзіряню – Режим доступу: <https://armenpress.am/eng/news/968452.html>

⁹¹ Іран 5-е місце за величиною для туризму в Грузії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://financialtribune.com/articles/travel/95001/iran-5th-biggest-origin-for-georgia-tourism>

⁹² Навруз привозить іранських туристів до Вірменії, Азербайджану та Грузії: [Електронний ресурс] / Георгій Ломсадзе. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/nowruz-brings-iranian-tourists-to-armenia-azerbaijan-and-georgia>

⁹³ Інвестиції ОАЕ в економіку Азербайджану перевищують 2 мільярди доларів: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://en.trend.az/business/economy/3148083.html>

Кавказу, у тому числі деякі, пов'язані з організованою злочинністю, також дивляться на Дубай як на зручне місце для зберігання чи відмивання своїх грошей⁹⁴.

З огляду на ситуацію в регіоні і світі, держави Південного Кавказу переходять з тактичної на стратегічну політику, таким чином, виражаючи своє ставлення до побудови довгострокових політичних зв'язків в регіоні.

Для Вірменії є надзвичайно важливим розвиток і зміцнення стратегічних зв'язків з Іраном, враховуючи, що Вірменія закрила кордони з Туреччиною та Азербайджаном. Вірменія співпрацює з Іраном у сферах транспорту, навколишнього середовища, охорони здоров'я, сільського господарства, науки, освіти та культури, включаючи міжрегіональне співробітництво. Незважаючи на те, що створення вільної економічної зони Мегрі у 2017 році⁹⁵ на вірмено-іранському кордоні не набирає обертів, покликане закласти основу для зміцнення економічних зв'язків з Іраном і одночасно вирішити соціально-економічні виклики Сюнікського регіону Вірменії.

Хоча Вірменія є одним із найкоротших варіантів з'єднання Ірану з Чорним морем, Вірменія не змогла реалізувати свій потенціал стати транзитною країною з моменту здобуття незалежності. Зараз активно обговорюється Міжнародний транспортний коридор Перська затока-Чорне море, який розроблявся роками. Вірменські чиновники ведуть переговори з Іраном, Грузією, Болгарією та Грецією щодо планів визначного інфраструктурного проекту. Найближчим часом очікується угода, яка може стати основою для стратегічної активізації двосторонніх зв'язків Вірменії, зокрема, з Іраном. Проект передбачає будівництво транспортного коридору з Ірану до Чорного моря через Вірменію та Грузію, з Болгарією та Грецією, які будуть служити воротами до Європейського Союзу звідти. Під час візиту до Вірменії в травні 2021 року, говорячи про повернення до життя міжнародного транспортного коридору

---

⁹⁴ Заможні вірмени приєднуються до Dubai Land Rush: [Електронний ресурс] / Проект з розслідування корупції та організованої злочинності. – Режим доступу: <https://www.occrp.org/en/goldensands/wealthy-armenians-join-the-dubai-land-rush>

⁹⁵ Діючі вільні економічні зони: [Електронний ресурс] / Міністерство економіки Республіки Вірменія. – Режим доступу: <https://mineconomy.am/en/page/360>

Перська затока-Чорне море, міністр доріг і міського розвитку Ірану Мохаммед Есламі висловив зацікавленість Ірану в розширенні автомобільного та залізничного сполучення з Вірменією та потенційної участі в будівництво південних частин Вірменської магістралі Північ-Південь⁹⁶.

Іншим стратегічним партнерством, яке розвивається є співпраця Азербайджану та Об'єднаних Арабських Еміратів. Вони проводять часті спільні зустрічі з метою збільшення торговельного обміну та інвестиційних потоків між двома країнами, зміцнюючи тим самим стратегічне економічне партнерство. Під час візиту 27 червня 2021 року відбулися зустрічі міністра економіки ОАЕ Абдуллу бін Тука Аль Маррі з президентом Азербайджанської Республіки Ільхамом Алієвим, де розглядалося питання стратегічного партнерства протягом наступних 10 років шляхом створення нових інвестиційних можливостей, зосереджуючись на кількох життєво важливих секторах, таких як інфраструктура, інвестиції в логістичний транспорт, відновлювані джерела енергії та туризм⁹⁷.

Азербайджан в свою чергу розглядає перспективні можливості для зміцнення партнерства з ОАЕ як на державному, так і на приватному рівнях, якнайкраще використовуючи перспективний потенціал і можливості, наявні з обох сторін. Це в рамках плідної співпраці в різних життєво важливих сферах представляє спільний інтерес, особливо Четверта промислова революція та штучний інтелект, електронна комерція та продовольча безпека. В свою чергу, це забезпечує міцну основу для посилення спільних дій між урядами ОАЕ та Азербайджану для подальшого підвищення рівня співробітництва та економічної інтеграції.

Під час зустрічі Бін Тука з Михайлом Джабаровим, міністром економіки Республіки Азербайджан, обидві сторони домовилися вжити спільних практичних

---

⁹⁶ Інфраструктурна співпраця Ірану та Вірменії: [Електронний ресурс] /Артур Манукян . – Режим доступу: <https://www.evnreport.com/politics/armenia-eyes-infrastructure-cooperation-with-iran>

⁹⁷ Президент Азербайджану підкреслив глибину відносин між ОАЕ та Азербайджаном: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.khaleejtimes.com/global-business/azerbaijan-president-underlines-depth-of-relations-between-uae-and-azerbaijan>

кроків для полегшення та збільшення руху торговельного обміну, створення нових інвестиційних можливостей для приватного сектора в обох країнах. Крім того, компаніям буде запропоновано досліджувати нові горизонти для партнерства та використовувати перспективні можливості на ринках один одного.

Важливе місце в побудові стратегічної зовнішньої політики посідає оборонна сфера. 5 жовтня 2021 року міністри оборони Грузії, Туреччини та Азербайджану обговорювали важливість тристороннього співробітництва в регіональній безпеці, мирі та стабільності. Співпраця у сфері оборони між трьома країнами має вирішальне значення для стабільності всього регіону. Наприкінці зустрічі керівники оборонних відомств підписали Заключну заяву Тристоронньої зустрічі, яка в основному зосереджена на подальшому покращенні співпраці між трьома державами.

В Заключній заяві зроблено акцент на важливості тристоронніх і мультинаціональних військових навчань, таких, як «Незламне братство 2021»⁹⁸, навчання азербайджанських і турецьких солдатів та «Вічність-2021»⁹⁹, які проводяться за участю Азербайджану, Туреччини та Грузії та успішно тривають.

Також відзначається, що у регіоні терористична та сепаратистська діяльність становить пряму загрозу миру, стабільності та економічному розвитку, а також безпеці міжнародної діяльності. Вирішення конфліктів повинно здійснюватися на основі принципів міжнародного права, особливо відповідно до рішень ООН, Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Європейської Ради, на основі поваги до територіальної цілісності та міжнародно визнаних кордонів.

Цьогорічні військові навчання, окрім того, що були найбільшими у своєму роді в новітній історії військового співробітництва між Туреччиною та Азербайджаном, мали велике значення для останнього, оскільки Туреччина, ймовірно, передала досвід,

---

⁹⁸ У Нахчевані стартували спільні тактичні навчання «Незламне братство-2021»: [Електронний ресурс] / Міністерство оборони Азербайджану. – Режим доступу: <https://mod.gov.az/en/news/the-indestructible-brotherhood-2021-joint-live-fire-tactical-exercises-started-in-nakhchivan-video-37733.html>

⁹⁹ У Грузії стартували навчання «Вічність-2021»: [Електронний ресурс] / Міністерство оборони Азербайджану. – Режим доступу: <https://mod.gov.az/en/news/quot-eternity-2021-exercises-started-in-georgia-37872.html>

який вона зібрала у використанні ударних безпілотників, багаторазових – реактивні системи запуску (РСЗ) і системи протиповітряної оборони Азербайджану.

Підтримка Туреччини, очевидно, підштовхнула Азербайджан до більш наполегливого протистояння Вірменії та її зовнішнім покровителям. Найважливішим є те, що нещодавно Баку виступив проти постачання зброї з Росії до Вірменії, яке, як стверджують, почалося одразу після липневих зіткнень і досі не припинилося.

Азербайджан зацікавлений у розвитку двосторонніх відносин з Туреччиною і в інших сферах.

Під час візиту помічника президента Азербайджану з питань зовнішньої політики Хікмета Гаджієва до Туреччини 7 вересня 2020 р. сторони оголосили про формування медіа-платформи для інтеграції медіа-джерел двох країн та «боротися з чорною пропагандою» пліч-о-пліч. Фахреттун Алтун, директор з комунікацій Туреччини, високо оцінив угоду і сказав: «Покращення співпраці у сфері ЗМІ, комунікацій та публічної дипломатії з Баку є питанням життя і смерті»¹⁰⁰.

Після візиту Хікмета Гаджієва 11 вересня 2020 року відбувся візит парламентської делегації на чолі зі спікером парламенту Сахібою Гафаровою. На зустрічі з міністром торгівлі Туреччини Рухсаром Пекджаном Гафарова заявила про зацікавленість Азербайджану в розширенні двосторонньої торгівлі між двома країнами. Турецький міністр підтвердив, що існуючий товарообіг у розмірі 4,4 мільярда доларів «не відображає справжній потенціал двох країн»¹⁰¹, додавши, що Туреччина прагне підписати угоду про вільну торгівлю з Азербайджаном, яка буде розвиватися на основі нещодавно підписаної угоди про преференційну торгівлю між двома сторонами.

---

¹⁰⁰ Стратегічний альянс Азербайджан-Туреччина поглиблюється на тлі останніх конфліктів: [Електронний ресурс] / Васіф Гусейнов. – Режим доступу: <https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijan-turkey-strategic-alliance-deepens-amid-recent-conflicts/>

¹⁰¹ Співпраця Азербайджану з Туреччиною: [Електронний ресурс] / Аналітичний центр з питань міжнародних відносин. – Режим доступу: <https://aircenter.az/en/single/azerbaijanturkey-strategic-alliance-deepens-amid-recent-conflicts-459>

Ці та інші приклади демонструють, що геополітична ситуація в регіоні змінюється і рухається логічним шляхом, зокрема, шляхом співставлення геополітичних, економічних та оборонних інтересів, з метою побудови довгострокового співробітництва.

Висновки до Розділу 3

Сучасна політика Південного Кавказу переживає зміни. Позиції світових лідерів США, ЄС та Росії стають слабшими, оскільки через пандемію COVID-19 вони більше зайняті внутрішніми питаннями. Зважаючи на потенціал близькосхідної політики, держави Близького Сходу стали більше орієнтуватися на політичні відносини з Туреччиною, Ізраїлем, Іраном, державами Перської затоки тощо.

Близький Схід є не тільки пріоритетним регіоном для здійснення зовнішньополітичних цілей, а й зоною ризиків, які потрібно враховувати при формуванні зовнішніх відносин. До цього військові конфлікти на Близькому Сході не мали прямого впливу на ситуацію у регіоні Південного Кавказу, але це й не означає, що Грузії, Вірменії та Азербайджану немає через що хвилюватися. З початку 2000-х Азербайджан та Грузія постійно нарощують свою військовою активність через конфлікти в регіоні. В цьому аспекті Грузія активно співпрацює з НАТО, Азербайджан отримує підтримку від Туреччини. Слід не забувати, що Вірменія до сьогодні має Російські військові бази і підтримує відносини з Росією в цьому напрямку, тому розпал військових конфліктів це лише питання часу. Доказом того є спалахи війни за Нагірний Карабах.

Проте Південний Кавказ та Близький Схід живуть не тільки конфліктами. На сьогодні важливим питанням порядку денного є впровадження та розвиток стратегічного партнерства, заснованого на догостроковій співпраці. Основними сферами, які становлять інтерес в регіоні є енергетика, торгівля, економіка та безпекова співпраця. Так, Туреччина, Азербайджан і Грузія уже давно пішли шляхом політики примирення, яка на їх погляд потребує менше економічних затрат і сприяє

збереженню внутрішніх ресурсів, оскільки часте ведення військових конфліктів призводить до виснаження ресурсів держави та її політично-економічного потенціалу на міжнародній арені.

Іншим прикладом стратегічної співпраці є встановлення двосторонньої довгострокової взаємодії. Прикладами такої взаємодії є: Грузія-Туречина, Азербайджан-Туречина, Азербайджан-Об'єднані Арабські Емірати, Вірменія-Іран тощо. Попри те, що світ зараз перебуває в станні «заціпеніння» через поширення коронавірусного захворювання COVID-19, регіональна зовнішня політика успішно розвивається в сферах інвестицій, капіталовкладення, транспортного сполучення та туризму.

ВИСНОВКИ

Проблема аналізу близькосхідного вектору у зовнішній політиці країн Південного Кавказу на сучасному етапі мало досліджена вітчизняними науковцями, тому потребує подальшої, більш поглибленої, роботи у вивченні даного питання. На базі зібраних матеріалів, мною було проведено ретельний аналіз літератури та нормативних актів з досліджуваної проблеми і, відповідно до змісту та завдань кваліфікаційної роботи, вдалося зробити такі висновки:

1. Довгий час держави Південного Кавказу перебували в тіні своїх сусідів, зокрема держав Близького Сходу та Російської Федерації. На це були як історичні, так і геополітичні передумови. Після розпаду Радянського Союзу Грузія, Вірменія та Азербайджан розпочали своє становлення, як незалежні політичні актори на міжнародній арені. Наразі більшість науковців схиляються до того, що країни Південного Кавказу слід розглядати як окремий регіон, який виступає повноцінним учасником міжнародних відносин. З цих причин, твердження про те, що Південний Кавказ – це частина Великого Близького Сходу виглядає застарілим, тому підхід щодо визначення політичного статусу цього регіону слід переглянути і сформуванати його в новому вигляді.

2. Південний Кавказ сформувався під впливом не тільки історико-географічних факторів, а й релігійних процесів, що безпосередньо відбувалися паралельно з частими війнами. Сучасний Південний Кавказ наполовину християнський (Вірменія, Грузія) і на половину мусульманський (Азербайджан). Історично, під час арабських та турецьких завоювань до XVIII ст. Південний Кавказ культурно розвивався під впливом мусульманської культури, але християнська релігія продовжувала займати стійкі позиції в регіоні. Після Російської експансії на поч. XVIII ст., особливо в роки правління Катерини II, християнство набуло більш чітких обрисів і зайняло своє місце в Грузії та Азербайджані по цей день. Натомість азербайджан майже всю свою історію

залишався мусульманським, що подальшому вплинуло на формування близьких відносин між Іраном та Азербайджаном.

3. Війни на Кавказі та на Балканах в XIX ст. значною мірою вплинули на міграційні процеси в регіоні. Так, в Туреччині утворилися діаспори азербайджанців і вірмен, також виникла діаспора вірмен в Сирії та Лівані. Велика кількість азербайджанського населення поселилася в Ірані і на сьогодні становить мало не половину населення Ірану, що серйозно впливає на політичні процеси між двома державами.

4. Згідно з класифікацією ООН, держави Південного Кавказу і Близький Схід утворюють спільний регіон «Західна Азія». Політична «Західна Азія» охоплює ту ж саму територію, але іноді без Грузії, Вірменії, Азербайджану (їх відносять до Європи). Це питання часто виступає об'єктом наукових дискусій, оскільки на практиці виділення окремих держав в регіоні залишається умовністю і залежить від контексту, в якому згадується та чи інша держава.

5. Найбільш впливовими акторами на арені зовнішньополітичної діяльності Південного Кавказу сьогодні є Туреччина та Іран. Туреччина здебільшого веде активну зовнішню політику з Грузією та Азербайджаном. Останні пов'язані з Туреччиною енергетичним питанням, оскільки Туреччина є постійним імпортером нафти і газу. В свою чергу, Іран активно підтримує відносини з трьома державами Південного Кавказу, але через географічну і культурну близькість має більш тісні відносини з Азербайджаном в тому ж таки енергетичному питанні. Південний Кавказ має доволі великі поклади нафти і газу, що часто є причиною не тільки для партнерських проектів, а й конфліктів на міжнародній політичній арені.

6. Варто пам'ятати, що Туреччина та Іран, попри їх географічну близькість, не є єдиними політичними гравцями в регіоні. Після розпаду Радянського Союзу Грузія є пріоритетною зоною Ізраїлю, який в свій час забезпечував поставку зброї в Грузію під час Російсько-Грузинської війни. На сьогодні Ізраїль інвестує кошти в бізнес проекти і активно підтримує туристичні зв'язки з Грузією. Завдяки відміні візових обмежень, кількість відвідувачів із Ізраїлю в 2016 році зросла на 55 %. Крім того,

Ізраїль підтримує відносини з Азербайджаном. Однією з причин політичної участі Ізраїлю у Південному Кавказі є наявність азербайджанських та грузинських євреїв.

7. Ще одним важливим суб'єктом на зовнішньополітичній карті Південного Кавказу є держави Перської затоки. Так, Об'єднані Арабські Емірати та Саудівська Аравія ведуть активну торгівельну діяльність з Грузією. Тоді як Азербайджан є найбільш пріоритетним для країн Перської затоки в сфері туризму. Значний вплив на це мало послаблення візових перешкод та спрощення процедури в'їзду. Також розвитку туризму в цьому регіоні виступає те, що Південний Кавказ виступає торгівельним та повітряним коридором до Європи.

8. Країни Південного Кавказу важко назвати взірцем демократії, але на сьогодні найбільший успіх в цьому плані досягнула Грузія. За результатами багатьох міжнародних рейтингів, зокрема, за рейтингом «Індекс економічної свободи 2021» Грузія займає найвищу позицію як серед країн Південного Кавказу, так і Близького Сходу за критерієм «найбільш вільна економіка». В своїй зовнішньополітичній діяльності Грузія веде здебільшого прозахідну політику. Однією з її стратегічних цілей є членство в НАТО, що підтверджує не тільки її політична позиція, а й практична діяльність – в 2015 р. пройшли спільні грузино-американські навчання під назвою «Партнерство високого рівня» (Noble Partner) з метою наближення навичок грузинської армії до стандартів Сил швидкого реагування НАТО, а також підвищення готовності до участі в майбутніх операціях і навчаннях НАТО. Грузія є одним із основних учасників місії альянсу в Афганістані та Іраку. В певній мірі Грузія виступає «заднім двором» на перетині власних інтересів Росією, Туреччиною, Іраном та США в Близькому Сході, тому співпраця з НАТО виступає певною гарантією забезпечення внутрішньої безпеки.

Кількість туристів з Близького Сходу в Грузії постійно збільшується, серед яких найбільше приїжджають з Туреччини, Ірану та держав Перської затоки. Це виступає стимулом для зміцнення регіональних відносин. Слід зазначити, що число авіарейсів з цих держав втричі більше ніж з інших країн світу.

Будучи заручником регіональної політики, Грузія є прикладом держави, яка розвивається. Не зважаючи на постійні конфлікти і нестабільну ситуацію довкола, їм вдалося побудувати конкуруючу економіку, яка виходить далеко за межі Близького Сходу.

9. Азербайджан, як і дві інші держави Південного Кавказу, при визначенні зовнішньополітичного вектору, повинен враховувати політичні інтереси сильніших регіональних акторів. Попри те, що Азербайджан має значні поклади нафти й газу, він залишається країною, яка розвивається. Також існує потреба участі як в регіональних, так і міжнародних альянсах заради збереження миру та безпеки, зважаючи на те, що Азербайджан має постійні конфлікти з Вірменією. Хоча останні роки взаємовідносини між цими країнами стали кращими, ризики завжди залишаються. Разом з тим, Азербайджан займає позицію щодо утримання від приєднання до військових союзів. Мало того, це є одним з основних пріоритетів в зовнішньополітичній діяльності Азербайджану. Так, Азербайджан в цьому плані був першою державою, яка після розпаду Радянського Союзу позбулася Російських військ та баз.

10. Іншою стороною зовнішньополітичної діяльності Азербайджану є те, що він бере активну участь як в рамках регіонального співробітництва (Співдружність Незалежних Держав; Організація ісламського співробітництва), так і світового (ООН та його інституції). Так, У 2011 році Азербайджан був обраний непостійним членом Ради Безпеки ООН. Азербайджан також є одним із засновників кількох нових регіональних організацій, включаючи ГУАМ та Тюркську раду, а також неформальних структур тристороннього співробітництва, таких як Азербайджан-Грузія-Туреччина, Азербайджан-Іран-Туреччина та Азербайджан-Туреччина-Пакистан.

11. На відміну від Грузії і Вірменії, зовнішньополітична діяльність Азербайджану зосереджена на Близькому Сході. Азербайджан розвиває двосторонні зв'язки з державами регіону в сфері економіки та торгівлі. На сьогодні Азербайджан має найбільшу економічну та політичну підтримку з Туреччиною, Іраном,

Саудівською Аравією та Ізраїлем. З Ізраїлем вони співпрацюють переважно у сферах оборони, IT-технологій, охорони здоров'я, сільського господарства та освіти.

12. Вірменія за останні роки пережила значні зміни, що призвели до демократичних процесів в державі. Цьому передували оксамитова революція 2018 року, поразка у Карабахській війні 2020 року та подальша криза, яка виникла внаслідок цього конфлікту. Проте зовнішньополітичний вектор цієї країни за 30 років майже не змінився. Вірменія як і до того, продовжує співпрацю з країнами партнерами, такими як: Росія та Іран. Можна сказати, що вплив Росії на сьогодні стає меншим в порівнянні з першим десятиріччям після розпаду Радянського Союзу. Відносини з Іраном залишаються в пріоритеті, оскільки обидві країни зацікавлені в енергетичних ресурсах, якими вони володіють.

13. Актуальним для Вірменії досі лишається турецьке питання. Вірменія і Туреччина перебувають в конфліктних відносинах протягом останніх 40 років і тільки зараз між дипломатичними представництвами цих держав почався позитивний діалог. Точкою старту в цьому можна назвати закінчення другої Карабахської війни. Зважаючи на те, що Азербайджан і Туреччина постійно підтримували одна-одну і продовжують співпрацювати, Азербайджан теж підтримує позицію примирення і це питання виходить на тристоронній рівень. Наразі це залишається на рівні політичних заяв та окремих зустрічей, тому в подальшому реальним доказом реалізації політики цих держав щодо забезпечення миру в регіоні буде підписання двосторонніх або тристоронніх угод.

14. Попри значні зрушення Південного Кавказу на Близькому Сході, останній залишається зоною ризику і конфліктів. Постійні конфлікти на Близькому Сході, присутність таких військових гігантів як Росія і США змушують країни Південного Кавказу бути готовими до нових викликів, в тому числі, до військових вторгнень, тому питанням озброєння залишається актуальним до сьогодні ще з 90-х років.

Протягом багатьох років політика та конфлікти на Близькому Сході перекинулися на багато інших регіонів світу. Біженські кризи, тероризм та політична нестабільність на Близькому Сході вплинули на зовнішню та внутрішню політику та

політику Північної Америки та Європи. Ці частини світу знаходяться за тисячі миль від Багдада, Єрусалиму, Дамаску та інших столиць Близького Сходу, але Південний Кавказ, є набагато ближче, а отже, це особливо важливий випадок для політичних гравців світового рівня. Його близькість до Близького Сходу, а також сильні економічні, а в деяких випадках і історичні зв'язки між цими двома регіонами означають, ймовірно, що в майбутньому Південний Кавказ буде як більш доречним, так і більш підданим впливу зовнішньої політики Близького Сходу.

Ще більше цю ситуацію ускладнює те, що три країни Південного Кавказу мають різне ставлення до відносин з Росією, США та Туреччиною, чий політичні інтереси мають знаний вплив на Близькому Сході. Так, Грузія в більшій мірі підтримує західний політичний вектор і прагне стати членом НАТО, Азербайджан розділяє співпрацю з Туреччиною, а Вірменія в свою чергу з Росією. Хоча останні роки підтверджують той факт, що Вірменія намагається стати більш незалежною в політичному плані від Росії.

За останні 20 років одним з найбільш незвичайних, хоча і неправдиво занижених по важливості і впливу подій в регіоні є те, що війна, нестабільність і конфлікти на Близькому Сході – в Іраку, Сирії та інших країнах – не перекинулися на Південний Кавказ. В значній мірі це кавказька собака, яка ще не гавкала, але було б помилкою припускати, що удача збережеться, і бути невідповідним до її змін.

15. Рівень культурного, етнічного, мовного та релігійного різноманіття був різним для держав Південного Кавказу та Близького Сходу. Це стало як фактором, що допоміг розвитку співпраці між цими країнами, так і виникнення проблем на фоні етнічних, мовних та релігійних розбіжностей. Так, половину ісламського населення Ірану на півдні становлять Азербайджанці, які мають значну долю представництва при владі. Грузія зачасту виступає коридом для біженців з Близького Сходу до Європи. Міграційні процеси в цьому регіоні є наскільки частими, що інколи держави вдають до обмежень, як у випадку пізніше час першої карабаської війни, коли Азербайджан та Туреччина закрили свої кордони для біженців.

16. Не зважаючи на труднощі, що існують між Південним Кавказом та Близьким Сходом, сучасний рівень зовнішньополітичних відносин між двома регіонами показує над перспективні шляхи їх розвитку. Пріоритетними напрямки взаємодії виступають зміцнення незалежності та суверенітету країн регіону та підтримка їхніх інтеграційних зусиль із євроатлантичними структурами, одночасно зберігаючи та посилюючи регіональне співробітництво та політичну і економічну стабільність.

Разом з цим, інтереси провідних західних акторів на Близькому Сході, зокрема США та ЄС, явно виходять за межі вузьких регіональних вимірів, оскільки Іран, Туреччина та все більше Росія беруть активну участь у формуванні регіональної політики. Тому географічна близькість і новостворені зв'язки між двома регіонами додають ще один шар політичних інтересів Заходу на Південному Кавказі. Важливо, щоб зв'язки між Південним Кавказом та Близьким Сходом враховувалися при формуванні політики щодо внутрішніх та міжрегіональних справ не лише для країн обох регіонів, але й для зовнішніх суб'єктів, які зацікавлені та залучені до участі у вирішенні питань Близького Сходу і Південного Кавказу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Armenia, Azerbaijan and Russia sign Nagorno-Karabakh peace deal: [Електронний ресурс] / British Broadcasting Corporation. – Режим Доступу: <https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564>
2. Azerbaijan Exports to Israel: [Електронний ресурс] / Trading Economics. – Режим доступу: <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/exports/israel>
3. Azerbaijan's Energy Resources and BTC (Bakü Tbilisi Ceyhan Is the Name Given to the Pipeline Project Being Built for Crude Oil Transfer) Project: [Електронний ресурс] / Scientific Research Publishing (SCIRP). – Режим доступу: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=98626>
4. Azerbaijanis on Both Sides of Syrian Conflict. Religious affiliation – Shia or Sunni – determines which side volunteers take: [Електронний ресурс] / Institute for War and Peace Reporting. – Режим доступу: <https://iwpr.net/global-voices/azerbaijanis-both-sides-syrian-conflict>
5. Balci B. Strengths and Constraints of Turkish Policy in the South Caucasus: [Електронний ресурс] / Carnegie Endowment for International Peace. – Режим доступу: <https://carnegieendowment.org/2014/06/18/strengths-and-constraints-of-turkish-policy-in-south-caucasus-pub-55945>
6. Borshchevskaya A. The South Caucasus Factor of the United States-Russia-Iran Triangle: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/south-caucasus-factor-united-states-russia-iran-triangle>
7. Cecire M. How extreme are the extremists: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.fpri.org/docs/cecire_-_extremists_pankisi_case_study.pdf
8. Cookman L. Are frosty relations between Turkey and Armenia thawing?: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/1/are-frosty-relations-between-turkey-and-armenia-thawing>

9. Georgia, Turkey, Azerbaijan co-op vital for regional stability: [Электронный ресурс] / Daily Sabah. – Режим доступа: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/georgia-turkey-azerbaijan-co-op-vital-for-regional-stability>
10. Iran and Azerbaijan strengthen ties for first time in more than 40 years: [Электронный ресурс] / TRT World. – Режим доступа: <https://www.trtworld.com/opinion/iran-and-azerbaijan-strengthen-ties-for-first-time-in-more-than-40-years-23530>
11. Mammadov R. Why the Gulf states are investing in Central Asia and the South Caucasus: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.mei.edu/publications/why-gulf-states-are-investing-central-asia-and-south-caucasus>
12. Mammadov S. Iran-Azerbaijan relations in the post- Karabakh war period: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.tehrantimes.com/news/454579/Iran-Azerbaijan-relations-in-the-post-Karabakh-war-period>
13. Michael B. Bishku. The South Caucasus Republics and Israel: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/248951289_The_South_Caucasus_Republics_and_Israel
14. Morozova I. Contemporary Azerbaijani Historiography on the Problem of "Southern Azerbaijan" after World War II: [Электронный ресурс].– Режим доступа: <https://www.jstor.org/stable/4030908>
15. Phillips, David L. Diplomatic History: The Turkey-Armenia Protocols: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8Z89MH2?fbclid=IwAR2diqKIGxrqS1g8qyu8gBOAfBw-I1VIHjPvhgudCIRp99GvdkbO7DkjdhQ>

16. Positive peace report. Analysing the factor: [Електронний ресурс] / Institute for Economics and Peace. – Режим доступу: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/PPR-2019-web.pdf>

17. The Foreign Policy Strategy 2019-2022 is a qualitatively new and highly legitimate national document: [Електронний ресурс] / Ministry of Foreign Affairs of Georgia. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ge/News/%E2%80%8B-2019-2022-clebis-sagareo-politikis-strategia-tvi.aspx?CatID=5&lang=en-US>

18. The Shifting Geography of the South Caucasus: [Електронний ресурс] / Carnegie Endowment for International Peace. – Режим доступу: <https://carnegieendowment.org/2021/06/23/shifting-geography-of-south-caucasus-pub-84814>

19. Turkey's crisis hit tea producers turn to locals after Georgian workers barred: [Електронний ресурс] / Ahval. – Режим доступу: <https://ahvalnews.com/tea/turkeys-crisis-hit-tea-producers-turn-locals-after-georgian-workers-barrred>

20. Turkey-Azerbaijan cooperation spans all fields: Envoy: [Електронний ресурс] / Daily Sabah. – Режим Доступу: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-azerbaijan-cooperation-spans-all-fields-envoy>

21. U.S. Policy Toward the South Caucasus: Take Three : [Електронний ресурс] / Carnegie Endowment for International Peace. – Режим доступу: <https://carnegieendowment.org/2017/05/31/u.s.-policy-toward-south-caucasus-take-three-pub-70122>

22. Азербайджан став першою країною з мусульманською більшістю, представленою в Американсько-ізраїльському комітеті громадських зв'язків: [Електронний ресурс] / Мушвіг Мехдієв. – Режим доступу: <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-becomes-1st-muslim-majority-country-represented-at-airac-2020-3-9-0/>

23. Азербайджан та Іран, розділені щодо Ізраїлю, домовилися налагодити відносини «через діалог»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.timesofisrael.com/azerbaijan-and-iran-divided-over-israel-agree-to-mend-ties-through-dialogue/>

24. Азербайджанський газ надходить до Албанії, оскільки проект ТАР наближається до поставок ЄС: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.intellinews.com/azerbaijani-gas-reaches-albania-as-tap-project-moves-nearer-to-eu-deliveries-184000/>

25. Азербайджанський газ тепер готовий надходити до Європи: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/azerbaijani-gas-now-ready-flow-all-way-europe>

26. Байден має накладити санкції на винних у військових злочинах проти вірмен: [Електронний ресурс] / Агвал. – Режим доступу: https://ahvalnews.com.cdn.ampproject.org/c/s/ahvalnews.com/nagorno-karabakh/biden-should-sanction-perpetrators-war-crimes-against-armenians?amp&fbclid=IwAR15Xois15PSW8v4p7G5ZyI5BStIQDd_UuI83Vg7jRF9uIY6ubo-08mtPqc

27. Взаємодія між Грузією та Ізраїлем: [Електронний ресурс] / Департамент економічного розвитку Грузії. – Режим доступу: https://www.georgia.org/sites/default/files/2021-05/georgia_israel_connection_2021.pdf

28. Відкриття аеропорта у Фізулі: [Електронний ресурс] / Руслан Регімов. – Режим доступу: <https://www.aa.com.tr/en/world/erdogan-azerbaijani-counterpart-to-open-fuzuli-international-airport-tuesday/2402047>

29. Відкриття вірменського посольства в Ізраїлі: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.timesofisrael.com/israel-says-armenia-planing-to-open-embassy/>

30. Відлига по-арабськи: чи розтане лід між Катаром та Саудівською Аравією: [Електронний ресурс] / Аналітичний центр ADASTRA. – Режим доступу: <https://adastra.org.ua/blog/vidliga-po-arabski-chi-roztane-lid-mizh-katarom-ta-saudivskoyu-araviyeyu>

31. Відносини Грузії з Ізраїлем та США: [Електронний ресурс] / Доктор Рой Єллінек. – Режим доступу: <https://besacenter.org/georgia-relations-israel-us/>
32. Відносини між Вірменією та Іраном та їх перспективи після Нагорно-Карабахського конфлікту: [Електронний ресурс] / Бенямін Погосян. – Режим доступу: <https://www.newgeopolitics.org/2021/05/25/armenia-iran-relations-and-their-perspectives-after-the-2020-karabakh-war/>
33. Відносини Туреччини з країнами Південного Кавказу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-southern-caucasus.en.mfa
34. Військовий комітет НАТО відвідує Грузію на знак постійної підтримки: [Електронний ресурс] / НАТО. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_165091.htm?selectedLocale=en
35. Вірменія відкликала посла в Ізраїлі через продаж зброї Азербайджану: [Електронний ресурс] / Нвард Ованесян, Рамі Аюб. – Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-israel-idUSKBN26M76L>
36. Вірменія готується належним чином прийняти іранських туристів під час Навруз: [Електронний ресурс] / Анна Гзіряню – Режим доступу: <https://armenpress.am/eng/news/968452.html>
37. Вірменія пропонує відновити залізничне сполучення через Азербайджан до Росії: [Електронний ресурс] / Ані Меджлумян. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/armenia-proposing-restoration-of-rail-route-through-azerbaijan-to-russia>
38. Вірменія: [Електронний ресурс] / Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/armenia.html>
39. Вірменська Апостольська церква (ВАЦ) : [Електронний ресурс] / Енциклопедія сучасної України – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34716
40. Вірменсько-католицький священник убитий на північному сході Сирії: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.rferl.org/a/armenian-catholic-priest->

killed-in-northeastern-

syria/30264784.html#:~:text=More%20than%20100,000%20ethnic%20Armenians%20live d%20in%20Syria,,of%20them%20have%20fled,%20including%20thousands%20to%20Ar menia

41. Геополтика Південного Кавказу: [Електронний ресурс] / Аналітичний центр «Adastra». – Режим доступу: <https://adastra.org.ua/blog/geopolitika-pivdenного-kavkazu-blizkoshidnij-vektor>

42. Глава МЗС Вірменії: Ми оголосимо підписаний з Туреччиною протокол недійсним: [Електронний ресурс] / Служба новин ВІА. – Режим доступу: <https://m.bianet.org/english/politics/192404-armenian-fm-we-will-declare-protocol-signed-with-turkey-null-and-void>

43. Грузинський туризм в цифрах: [Електронний ресурс] / Відділ досліджень і планування Національної туристичної адміністрації Грузії. – Режим доступу: <https://gnta.ge/wp-content/uploads/2018/07/2017-ENG.pdf>

44. Грузія офіційно відновила безвізовий режим для Ірану: [Електронний ресурс] / Грузія сьогодні. – Режим доступу: <http://gtarchive.georgiatoday.ge/news/2969/Georgia-Officially-Restores-Visa--Free-Regime-for-Iran>

45. Грузія та Іран домовилися про розширення торгових зв'язків: [Електронний ресурс] / Агенція новин Ісламської республіки. – Режим доступу: <https://en.irna.ir/news/84547404/Georgia-Iran-agree-to-expand-trade-ties>

46. Густерин П. Российская империя и Кавказ / П. Густерин // Саарбрюккен. – 2014. — 16 с.

47. Дані про торгівлю Азербайджану за 2019 рік: [Електронний ресурс] / Світовий банк. – Режим доступу: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/AZE/Year/LTST/Summary>

48. Діючі вільні економічні зони: [Електронний ресурс] / Міністерство економіки Республіки Вірменія. – Режим доступу: <https://mineconomy.am/en/page/360>

49. Договір про Каспійське море: [Електронний ресурс] / ІІSS. Режим доступу: <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2018/the-caspian-sea-treaty>
50. Заможні вірмени приєднуються до Dubai Land Rush: [Електронний ресурс] / Проект з розслідування корупції та організованої злочинності. – Режим доступу: <https://www.occrp.org/en/goldensands/wealthy-armenians-join-the-dubai-land-rush>
51. Звинувачення вірмен у геноциді: проблема і факти [Електронний ресурс] / МЗС Туреччини – Режим доступу: <https://www.mfa.gov.tr/the-armenian-allegation-of-genocide-the-issue-and-the-facts.en.mfa>
52. Ізраїль і Південний Кавказ: побудова нового підходу: [Електронний ресурс] / Еміль Авдаліані. – Режим доступу: <https://besacenter.org/israel-south-caucasus/>
53. Інвестиції ОАЕ в економіку Азербайджану перевищують 2 мільярди доларів: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://en.trend.az/business/economy/3148083.html>
54. Інфраструктурна співпраця Ірану та Вірменії: [Електронний ресурс] / Артур Манукян . – Режим доступу: <https://www.evnreport.com/politics/armenia-eyes-infrastructure-cooperation-with-iran>
55. Іран 5-е місце за величиною для туризму в Грузії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://financialtribune.com/articles/travel/95001/iran-5th-biggest-origin-for-georgia-tourism>
56. Ісмаїлзаде Ф. Пріоритети зовнішньої політики Азербайджану та роль Близького Сходу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/azerbaijans-foreign-policy-priorities-and-role-middle-east>
57. Історія Ірану та іранців. Від витоків до наших днів – Жан-Поль Ру, Сан-Петербурґ «Євразія», 2016 – 432 с.
58. Кавказ і Близький Схід: [Електронний ресурс] / Лінкольн Мітчелл – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/caucasus-and-middle-east>

59. Калькулятор дитстанції: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.distancecalculator.net/>
60. Класифікація та визначення регіонів: [Електронний ресурс] / Департамент ООН з економічних та соціальних питань – Режим доступу: <https://esa.un.org/MigFlows/Definition%20of%20regions.pdf>
61. Кучера Дж. Болтон відвідує Південний Кавказ на тлі антиіранської кампанії: у всіх трьох країнах бракує американських послів: [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://eurasianet.org/bolton-visits-caucasus-amid-anti-iran-campaign>
62. Кучера Дж. Незважаючи на позитивну риторику, вірменсько-азербайджанські мирні переговори мають віддалену перспективу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/despite-positive-rhetoric-armenia-azerbaijan-peace-talks-a-distant-prospect>
63. Лівія: [Електронний ресурс] / Світова книга фактів. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/lebanon/>
64. Меджлумян А. Перспективи нормалізації відносин Вірменії та Туреччини виявляються ближчими, ніж будь-коли: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/prospects-of-armenia-turkey-normalization-appear-closer-than-ever>
65. Мехді С. Зафар. Політичні непорозуміння між Азербайджаном та Іраном: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.aa.com.tr/en/world/iran-says-misunderstandings-with-baku-resolved/2413904>
66. Навруз привозить іранських туристів до Вірменії, Азербайджану та Грузії: [Електронний ресурс] / Георгій Ломсадзе. – Режим доступу: <https://eurasianet.org/nowruz-brings-iranian-tourists-to-armenia-azerbaijan-and-georgia>
67. Незавершені справи у Вірменсько-Азербайджанському конфлікті: [Електронний ресурс] / Томас Де Ваал. – Режим доступу: <https://carnegieeurope.eu/2021/02/11/unfinished-business-in-armenia-azerbaijan-conflict-pub-83844>
68. Нове А. Радянський Близький Схід: модель для розвитку? / А. Нове та Дж. А. Ньют // Академія політичних наук, Нью-Йорк. – 2012. 1-е вид. – 160 с.

69. Осевич П. ЄС і Близький Схід: у пошуках стратегії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/eu-and-middle-east-search-strategy>
70. Оцінка актуального зовнішньополітичного порядку денного в регіоні Південного Кавказу (Грузія, Вірменія, Азербайджан) : [Електронний ресурс] / Дипломатична академія України – Режим доступу: <https://da.mfa.gov.ua/pivdennuj-kavkaz-strimko-zminuyetsya/>
71. Південний Кавказ: зміна географії: [Електронний ресурс] / Олександр Іскандарян. – Режим доступу: <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/yuzhnyu-kavkaz-smena-geografii/>
72. Підсумкове комюніке 14-ої Ісламської конференції: [Електронний ресурс] / Королівство Саудівська Аравія. – Режим доступу: <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=4496&refID=1251>
73. Політика поразки: чим закінчиться криза у Вірменії: [Електронний ресурс] / Фонд Карнегі за міжнародний мир. – Режим Доступу: <https://carnegiemoscow.org/commentary/83959>
74. Політика США щодо Південного Кавказу: : [Електронний ресурс] / Фонд Карнегі за міжнародний мир. – Режим доступу: <https://carnegieendowment.org/2017/05/31/u.s.-policy-toward-south-caucasus-take-three-pub-70122>
75. Посол Ізраїлю в Азербайджані: [Електронний ресурс] / Азербайджанське державне агентство новин. – Режим доступу: <https://azertag.az/en/xeber/1048879>
76. Президент Азербайджану підкреслив глибину відносин між ОАЕ та Азербайджаном: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.khaleejtimes.com/global-business/azerbaijan-president-underlines-depth-of-relations-between-uae-and-azerbaijan>
77. Прес-реліз Міністерства закордонних справ Азербайджанської Республіки за підсумками 2020 року: [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ Азербайджанської Республіки. – Режим Доступу:

<https://mfa.gov.az/en/news/no48720-press-release-of-the-ministry-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan-on-the-results-of-2020>

78. Проект «Енергетичні ресурси Азербайджану та БТД» (Баку-Тбілісі-Джейхан) : [Електронний ресурс] / Науково-дослідницьке видавництво (SCIRP). – Режим доступу: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=98626>

79. Резолюція парламенту Грузії про зовнішню політику Грузії: [Електронний ресурс] / Посольство Грузії в США. – Режим доступу: <https://georgiaembassyusa.org/foreign-relations/>

80. Рейтинг «Індекс економічної свободи 2021»: [Електронний ресурс] / Фонд спадщини. – Режим доступу: <https://www.heritage.org/index/ranking>

81. Росія та Туреччина в Чорному морі та Південному Кавказі: [Електронний ресурс] / Міжнародна кризова група. – Режим доступу: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/250-russia-and-turkey-black-sea-and-south-caucasus>

82. Ру Ж. Історія Ірану та іранців. Від витоків до наших днів – Жан-Поль Ру, Сан-Петербург «Євразія», 2016 – 132 с.

83. Санамян Е. Етнічні групи та конфлікти на Південному Кавказі та в Туреччині: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://caucasusedition.net/ethnic-groups-and-conflicts-in-the-south-caucasus-and-turkey/>

84. Сили оборони Грузії: роль військового партнерства: [Електронний ресурс] / Русудан Забахідзе. – Режим доступу: <https://www.mei.edu/publications/georgian-defense-forces-role-military-partnerships>

85. Співпраця Азербайджану з Туреччиною: [Електронний ресурс] / Аналітичний центр з питань міжнародних відносин. – Режим доступу: <https://aircenter.az/en/single/azerbajjanturkey-strategic-alliance-deepens-amid-recent-conflicts-459>

86. Стратегічне партнерство Грузії з Вірменією: [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ Грузії. – Режим доступу: <https://mfa.gov.ge/MainNav/ForeignPolicy/ForeignPolicyStrategy.aspx>

87. Стратегічний альянс Азербайджан-Туреччина поглиблюється на тлі останніх конфліктів: [Електронний ресурс] / Васіф Гусейнов. – Режим доступу: <https://www.geopoliticalmonitor.com/azerbaijan-turkey-strategic-alliance-deepens-amid-recent-conflicts/>

88. Тбілісі засуджує російські військові навчання в Абхазії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://civil.ge/archives/303263>

89. Туреччина, Грузія - сусіди зі стратегічними зв'язками: [Електронний ресурс] / Консульство Грузії в Туреччині. – Режим доступу: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-georgia-neighbors-with-strategic-ties>

90. Туреччина, Грузія - сусіди зі стратегічними зв'язками: [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-georgia-neighbors-with-strategic-ties>

91. Туреччина, Іран та Кавказ: формат 3+3: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.hurriyetdailynews.com/ankara-hopes-us-returns-to-iran-nuclear-deal-](https://www.hurriyetdailynews.com/ankara-hopes-us-returns-to-iran-nuclear-deal-162018#:~:text=Turkey%20and%20Iran%20have%20proposed%20a%203+3%20format,a)

[162018#:~:text=Turkey%20and%20Iran%20have%20proposed%20a%203+3%20format,a](https://www.hurriyetdailynews.com/ankara-hopes-us-returns-to-iran-nuclear-deal-162018#:~:text=Turkey%20and%20Iran%20have%20proposed%20a%203+3%20format,a)
[nd%20other%20leaders,%E2%80%9D%20%C3%87avu%C5%9Fo%C4%9Flu%20said,%20speaking%20at](https://www.hurriyetdailynews.com/ankara-hopes-us-returns-to-iran-nuclear-deal-162018#:~:text=Turkey%20and%20Iran%20have%20proposed%20a%203+3%20format,a)

92. У Грузії стартували навчання «Вічність-2021»: [Електронний ресурс] / Міністерство оборони Азербайджану. – Режим доступу: <https://mod.gov.az/en/news/quot-eternity-2021-exercises-started-in-georgia-37872.html>

93. У Нахчевані стартували спільні тактичні навчання «Незламне братство-2021»: [Електронний ресурс] / Міністерство оборони Азербайджану. – Режим доступу: <https://mod.gov.az/en/news/the-indestructible-brotherhood-2021-joint-live-fire-tactical-exercises-started-in-nakhchivan-video-37733.html>

94. Чому Азербайджан виграв війну у Карабаху? Відповідають військові експерти: [Електронний ресурс] / British Broadcasting Corporation. – Режим Доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54912350>

95. Шушанська декларація про союзницькі відносини між Азербайджанською Республікою та Турецькою Республікою: [Електронний ресурс] / Міністерство закордонних справ Азербайджанської Республіки. – Режим доступу: <https://coe.mfa.gov.az/en/news/3509/shusha-declaration-on-allied-relations-between-the-republic-of-azerbaijan-and-the-republic-of-turkey>

96. Янг В. Наслідки конфлікту в Сирії: Оцінка факторів, які сприяють і перешкоджають поширенню насильства: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt1287mhx.9?seq=1#metadata_info_tab_contents